మల్లికాగుచ్ఛము

ఇది

శ్రీయుత మాడపాటి హనుమంతరావుపంతులు

గారిచే రచియింపఁబడి

'సరస్వతీ నికేతనము' వారిచే

ప్రకటింపఁబడినది.

మచిలీపట్టణము

౧౯౧౪

Rs 2/-
Venkatrama & Co.

Printed through the Publishing Agents,

H. V. KRISHNA & CO.,

CHINTADRIPET, MADRAS.

అంకితము

ఏద్దాని

పంచమవార్షికోత్సవము నాఁడీగ్రంథరచన

సమాప్తియయ్యెనో

అట్టి

ఆంధ్రజాతీయ కళాశాలయొక్క

స్వార్థత్యాగులగు

స్థాపకులకును, నిర్వాహకులకును,

ఈగ్రంథము

భక్తిపూర్వకముగ

సంకితము చేయఁబడినది.

విషయసూచిక

పీఠిక

ఈ చిన్నపుస్తకమును గుఱించి రెండుమాటలు చెప్పఁ దలఁచియున్నాను. దీనిలోఁగల యేడుకథలలో మొదటిది నాల్గవదితప్ప తక్కినవి ఉర్దూభాషయందు వ్రాయఁబడినకథల యనుసరణములు. వీనిలో నాలుగుకథలు 'ఆంధ్రభారతి' యందును ఒకటి 'కృష్ణా పత్రిక' యందును కొంతకాలము క్రిందఁ బ్రకటింపఁబడి యుండెను. మిగిలిన రెండుకథల నిటీవల వ్రాసితిని.

ఉర్దూభాషలోఁ బైనఁ జెప్పిన యయిదుకథలను వ్రాసిన కవి 'ప్రేమచందు' అనువాఁడు. రచనా కౌశల్యమునందును, ఇతివృత్త నిర్మాణమునందును నితఁడు, ఉత్తర హిందూస్థానమున ఖ్యాతిఁ గాంచిన వాఁడు. అట్టివాని వ్రాతలను దెనిఁగించుపని నావంటి యల్పజ్ఞుని చేతఁబడుటవలన మూలములోని సారస్యము చెడిపోయియుండు ననుట నిర్వివాదాంశము. కనుక, పాఠకు లిందలిగుణములు ప్రేమచందునివిగను, దోషములు నావిగను, భావింతురుగాక!

నాయీ ప్రథమగ్రంథము, ఆంధ్రసోదరుల యాదరముఁ బొందినచో ధన్యుఁడ నయ్యెదను.

౧౪౬, రెసిడెన్సిబజారు,
హైదరాబాదు (డక్కన్)
౨౪, మార్చి ౧౯౧౭.

మాడపాటి-హనుమంతరావు.

మల్లికాగుచ్ఛము

హృదయశల్యము

ప్రథమ రంగము

ఆ. పడఁతియొక్క-దానివిడచి యింపుకు సుధా
రసంబు లేదు; భువి విషంబు లేదు; భర్తృహరి.

సుమారు, ఆఱువందల ఏఁబది సంవత్సరములకు ముందు, ఒకనాఁటి సాయంకాలమున, ఐదున్నర గంటలవేళ, ఓరుగల్లు, *అంబాలలకు నడుమనుండు అరణ్యప్రదేశమున, నొకపల్లకి, ఓరుగల్లు ముఖముగా వచ్చుచుండెను. పల్లకియందున్న యువతి ప్రాయశః పదు నెనిమిది వసంతర్తులఁ జూచి యుండవచ్చును. భర్తయు, నామెతోఁగూడ నశ్వారూఢుఁడై చనుదెంచుచుండెను.

---

* ఈ అంబాలగ్రామమును విఖ్యాతచరిత్రయు కాకతీయ సామ్రాజ్యధురీణయు నగు రుద్రమదేవి (తనపేర) అంబాలయను నామముతోఁ గట్టించియుండినట్లు ప్రతాపచరిత్రము నుడువుచున్నది. రుద్రమదేవికి అంబయను నామాంతర ముండెననియు నాగ్రంథమే చెప్పుచున్నది.

ప్రయాణపుఁ బడలిక వారిరువురయొక్కయు, పల్లకీ
బోయలయొక్కయు, ముఖములందే కాక, గుఱ్ఱము
నందు సైతము స్పష్టముగఁ గనబడుచుండెను. వేళ
సాయంతనమును, ప్రవేశించిన దరణ్యమును, అగుటచేత
నయ్యాశ్వికుఁడు వేవేఁగ నడువ బోయల నాజ్ఞాపించుచు,
తన యశ్వమును వడిగ నడువ హెచ్చరించుచు, నా
సుందరికి భయము కలుగకుండునట్లు వినోదములగు
ముచ్చటలఁ జెప్పుచుఁ బోవసాగెను. అంతకుమున్ను
బోయల కుక్షులలోఁ బ్రవేశించిన మద్యముయొక్క
ప్రభావముచేత, వాగు వడి వడిగ నడుగు లిడఁ దొడఁ
గిరి. కాని, యాశ్వికుని వాహన మాబోయల నడకతోఁ
దూగలేక మెల్లఁగఁ బోవుచుండెను. అస్తమయభానుఁడు
తన కరములచే నావనమందలి వృక్షాగ్రములకు బంగరు
పూఁతఁ బూయుచుఁ బూయుచుఁ దుట్టతుదకుఁ బశ్చిమ
సముద్రమున మునింగెను. వలనైనంత వేఁగముగ సుర
క్షిత ప్రదేశమును జేరఁ దొందరపడుచుండిన యాశ్వి
కునకు, గుఱ్ఱముయొక్క మందగమనము నిరుత్సాహకర
ముగ నుండినందువనతఁడు చింతించుచు, పల్లకిని ముందుఁ
బోనియ్య నిష్టము లేక, మెల్లఁగ నడువుఁడని బోయలకుఁ
గేకవేసి చెప్పెను. కాని వారామాటల వినిపించు

కొనక పల్లకితోఁ బలువిడసాగిరి. వారి యోంకారనినాదవశమునఁ బల్లకిలోనున్న జవ్వనికిఁగూడ భర్త కేకలు వినవచ్చినవి గావు. అయినను, నాయువతి భర్త వెనుకఁ జిక్కుటకు విచారించుచు, డోలాందోళిత మానసయై కొంతసేపేమియుఁ జేయఁదోఁపక భర్త వచ్చువఱకుఁ బల్లకి నట్లే యాపి యుంచ బోయల నాజ్ఞాపించెను. కాని, యరణ్యము భయంకరమైనదనియు, తమ యేలికకెట్టిభయమును లేదనియుఁ జెప్పుచు బోయలు ఎప్పటియట్లే పోవసాగిరి. కొన్ని నిముసములలోఁ బల్లకికిని, అశ్వికునకును నొకమైలు యెడమయ్యెను!

అంత రాత్రి పొడసూపెను. అది శుక్లపక్షమగుటచేఁ జంద్రోదయ మయ్యెను, గ్రుడ్డి వెన్నెల కాయుచుండినందున, నా ప్రయాణికుల కెంతయు నిరుత్సాహముగ నుండెను. మైకము దిగినందున బోయల వడియుఁ దగ్గి వారు మెల్లమెల్లఁగ నడువ మొదలిడిరి. అట్టి తరుణమున మార్గమున నొక ప్రక్కనుండిన పొదలో నేదో చప్పుడాసుందరి వీనుల సోకఁగా నామె యనుమానముతో నటు నిటుఁ బరికించి చూచెను గాని; యేమియుఁ గన్పట్టలేదు. తనమనమున సందడించినది, ఉత్త భ్రమయే యని సమాధానము చేసికొని యాయువతి

ధైర్యముతోఁ గూర్చుండిన మఱి యొక నిముసమున, అక్కటా! మూర్తీభవించిన యమదూతలో యన, నల్లని యాకారములును, తదనుగుణ్యములగు వస్త్రములును, గలిగిన జనుల గుంపొకటి, యా పొదనుండి సాయుధముగ బఱువిడివచ్చి "నిలుఁడు; నిలుఁ"డని బోయల గద్దించుచు, పల్లకీ కడ్డముగ నిలచెను! వెలవెలఁబోయిన మోములతో నా బోయలు గత్యంతరముఁ గానక నిలువఁబడి తమ దొరసానివైపు విస్మయ విచార మిళితములగు చూడ్కులఁ బఱపిరి.

ఇఁక నాసుందరి మానసిక స్థితిని వేఱుగ వర్ణింపనలయునా? మొదట నీదృశ్య మామె హృదయమును భేదించునట్లుండినను, వెంటనే సహజ దౌర్బల్య మామె నెదను వదలి యాస్థలమును గట్టి గుండె యాక్రమించెను. కానున్నది గాక మానదని గుండెరాయిచేసికొని యా లేమ ధైర్యమూని యుండునంతలో, దోఁపిడికాండ్ర నాయకుఁడు రెండు దండప్రహారములతో బోయలచేఁ బల్లకి దింపించి జవ్వని సమీపింపసాగెను. అంతవఱ కితికర్తవ్యతా మూఢయై యుండిన యా యువతి యెట్టెట్లో ధైర్యము చిక్కఁబట్టి గుప్తమైయుండిన కటారు నాతని రొమ్మునఁ గ్రుమ్మ నుద్యమించెను. నాయకుఁ

డును మాఱిన స్థితిగతులను నిముసమున గ్రహించి, మొలను వ్రేలాడుచుండిన ఖడ్గమును విద్యుద్వేగముతో నూడఁబెఱికి తటాలున దానితో నొక బలమగు వ్రేటు, నాయువతి కోమలకంఠమును గుఱిచూచి వేయ నుంకించెను.

ద్వితీయ రంగము

మనకథ జరుగు కాలమునఁ ద్రిలింగ రాజ్యమును కాకతి రుద్రమదేవి, మహా వైభవోపేతమగు ఓరుగల్లు నగరము రాజధానిగఁ బరిపాలించుచుండెను. ఆపురమునకు దాదాఁపు పండ్రెండు మైళ్ళ దూరమున నున్న అంబాల యను గ్రామము దేవిగారికిఁ బ్రియతమ మగు ప్రదేశముగ నుండుటవలన నోరు గంటికిని నాగ్రామమునకును రాకపోకలు తఱుచుగ నుండినను, నా ప్రదేశములనడుమ నుండిన సాంద్రారణ్య మొకొకప్పుడు దోఁపిడికాండ్ర కాశ్రయ మిచ్చుచుండుటకూడ సంభవించు చుండెను. గత ప్రకరణాంతమునఁ వర్ణింపఁబడిన భయంకర కార్యము జరుగుచుండిన సమయమున నోరుగల్లునుండి వెడలి, అంబాల గ్రామోన్ముఖులుగ వచ్చుచుండిన ఇద్దఱశ్వికభటు లకస్మాత్తుగ రంగమున

ప్రాలెం. క్రొత్తగా వచ్చుచుండిన వారి స్వల్పసంఖ్య బందికాండ్ర కేమాత్రమును భయముఁ గలిగింపక వారిని వారి పని యథేచ్ఛముగఁ జేయనిచ్చెను. వెనుకఁ జెప్పఁబడిన విధమున నాదోపిడికాండ్రనాయకుఁడా సుందరి కుత్తుకను గత్తితోఁ దెగవ్రేయ కేలెత్తి యుండెను. మరియొక నిముసమున నిర్దోషియగు నాకోమలి పరలోకగామిన్యై యుండును. కాని యాగంతుకులలో నొక్కఁడు వెనుకనుండి ఘోరకార్యమునకై కటిబద్ధుఁడుగ నుండిన యానాయకుని యెత్తినకేలు నెత్తినట్లే, తీవ్రమును సమయోచితమును నగు తన పట్టాకత్తి వ్రేటుచే నేలఁబడవేయునంతవఱకు నొక్కరేనియు నిట్టిపని జరుగుట సంభవమని యెంచి యుండలేదు. ఇఁక రెండవ యాశ్వికుఁడు తక్కిన బందికాండ్రపని చక్కఁబెట్ట సాగెను. నాయకుఁడు తనకు సంభవించిన యాపదకుఁ దల్లడిల్లుచు 'బ్రతుకు జీవుఁడా'యని పిక్కబలముఁ జూప మొదలిడి, తన యనుచరులకు మార్గదర్శి యయ్యె. మన కథానాయికప్రాణములఁ గాపాడిన మొదటి యాశ్వికుఁ డందమైన మోమును, స్ఫుటమగు తేజమును, గలిగియుండెను. కాని పురుష సౌందర్యమును సంపూర్ణముగ నొనర్చు మీసము లాతని ముఖము నలంకరించి

యుండ లేదు. తన్నుఁ జంప సిద్ధముగనుండిన దోఁపిడికానిని రూపుమాపి ప్రాణదాన మొనర్చిన యారౌతుపైన నా సుదతి కృతజ్ఞతావలోకనములఁ బఱపి, స్వీయభావముల వెల్లడింప యత్నించెను. కాని యానందాతిశయ మామె నోటమాట వెలువడనీయ లేదు. ముత్తియములవంటి బాష్పకణము లామె కనుదమ్ముల నుండి పరంపరలుగ వెడలి నును జెక్కులపై జాఱుచు, అప్పుడు దేదీప్యమానముగ వెలుంగు చుండిన చంద్రకిరణములు ప్రతిఫలించుటచే ధగధగ వెలుంగుచుండెను. ఆమె మనమ్మున వెల్లివిరిసి పాఱుచుండిన భావములను ముఖమునఁ జదివిన యయ్యాశ్వికుని హృదయము చాలఁ జాలినొందిన ట్లగపడియె. అంత నాతఁడు ప్రయత్నముగ ముందడుగిడి యాముద్దియను తనవక్షమున కదిమికొని కన్నీరుగార్చుచుండుటయు, మైలు దూరమున వెనుకఁ బడియుండిన యాముద్దరాలి భర్త యాస్థలమునకు నచ్చుటయు నొక్కతూరియే సంభవించెను. తస్కర నాయకుని తెగిపడిన హస్తమును, రక్తపు మడుపులును, బోయల చిన్నవోయిన మోములును, ఆయుధపాణులగు క్రొత్తమనుష్యుల తెఱంగును, నాతనికి జరిగిన కథను చెప్పకయె చెప్పెను. ఆరంగమును జూచి వివరముల నెఱింగినతోడనే దుఃఖ

మును, సంతసమును, కృతజ్ఞతయు, నెట్లాతని హృదయమున ముప్పిరిగొనెనో వర్ణించుట యనవసరము.

'యమునా!' యను మాట నోట వెడల నా పురుషుఁడు తనభార్యను గాఁగలించుకొనెను. యమునయుఁ బ్రాణేశున కెదురుగఁబోయి, యాతని కంఠమున బాహులతలనైచి వెక్కి వెక్కి, ఏడ్వసాగెను.

అంత ప్రతాపుఁడు భార్య నూఱడించుచుఁ "నెచ్చెలీ! ఏడ్వకుము; దైవము నేఁడు మనపాలిఁట నుండుటచేత, నీ యాశ్వికరూపమున వచ్చి నీప్రాణమును, తన్కాలమున నాప్రాణమును గాపాడెను. లేనిచో......"యని ఇంకేమో పల్కఁబోయి తనప్రియభార్యను రక్షించిన యాశ్వికుని వంకఁజూచి నయముతోఁ బల్కెను. "అయ్యా! తమ యుపకారమును దగిన విధమున శ్లాఘింపఁజాలను. నేనేమి ప్రత్యుపకార మొనర్పఁగలను? మాబోటి మందభాగ్యుల రక్షణమునకై ఈశ్వరుఁడు మిమ్ముఁ జిరకాలము సజీవులుగ నుంచుఁగాక!"

ఆశ్వి:—అయ్యా! మేమంత శ్లాఘనీయ కార్యము చేయలేదు. ఏమైనఁ జేసితిమేని యది మాకర్తవ్యమే యగును గాని యంతకన్న నేమియు లేదు. ఈ సుందరి ప్రాణముఁ గాపాడఁగల్గినందున కెంతయు

సంతోషమగుచున్నది. మేమికఁ బోయెదము.
ఈ రౌతు మీ వెంట నీయరణ్యము దాటువఱకు
రాఁగలఁడు. పాప మీ సుందరిని వదలిపోవుట
నాకిష్టముగ లేదు. అయినను, అట్లు చేయక
తప్పదు. మీగ్రామ మెద్దియో తెల్పిన నొకమా
రచ్చటికివచ్చి మిమ్ము దర్శించి ధన్యత నొందెదను.

ప్రతా:—ఇంతకన్న నానందప్రదము మాకు మఱేదియు
నుండదు. ఇచ్చటి కాఱుమైళ్ళ దూరముననున్న
రుద్రవరము మా నివాసగ్రామము. తమరు
మాగృహమును దప్పక పావనమొనర్చి మా
యాతిథ్యము నంగీకరింప వేఁడుచున్నాము.

ఆశ్వి:—సుందరీ! సెలవు. అయ్యా! సెలవు.

యమునా, ప్రతాప:—అయ్యా! వందనములు. మాకమి
తోపకార మొనర్చిన తమ పవిత్ర
నామమును మే మెఱుఁగ వచ్చునా?

అంతలో నయ్యాశ్వికుఁడు కొంత దవ్వేఁగియుండి
నందున నాతఁడు ప్రశ్న కిచ్చిన ప్రత్యుత్తరముగ
"రుద్రదే—' అను మాట మాత్రము వినవచ్చెను.
అతనిపేరు "రుద్రదేవుఁ" డని వారు నిశ్చయించుకొనిరి.

తృతీయ రంగము

యమునాప్రతాపుల వాసస్థలమగు రుద్రవరము చిన్నగ్రామమేయైనను నందముగనుండెడిది. ఈ కథ యారంభమగుట కాఱు సంవత్సరములకుఁ బూర్వము, తల్లిదండ్రులు కఱనైపోయినందున, ప్రతాపుఁడు పైతృకములగు భూములఁ దన కేలఁగొనవలసిన వాఁడాయెను. ఆతని యాదాయము సంవత్సరమునకుఁ గొన్నివేల రూపాయల పరిమితి గలిగియుండెను. రుద్రవరములోని యాతని గృహము రాజభవనమువలెఁ గడు రమ్యమై చక్కని యుద్యానవనమునకు నడుమనుండెను. ఆవరణపుఁగోడ మిగుల నెత్తుగనుండి లోపల నుత్తరదిశన నట్టనడుమ నొక గొప్పకమాను, అంతర్మందిరపు సింహద్వారమున కెదుట గంభీరముగఁ బ్రకాశించుచు, నా గృహమున నివసించుచుండు దంపతుల గొప్పతనమును జాటుచుండెను. యమున కాపురమునకు వచ్చిన నాల్గు సంవత్సరములనుండియు, ప్రతాపుఁడు జీవితసౌఖ్యములను సంపూర్ణముగ ననుభవించుచుండెను. ఆమె హృదయము కడుమృదులము. ఆమె జీవితము పరిశుద్ధముగ నుండెను. తాను భర్తను హృదయపూర్వకముగఁ బ్రేమించుచు, నతనివలన గాఢముగ బ్రేమింపఁబడుచుంటి

నను మనోనిశ్చయ మామె మానసమును సర్వదా సంతుష్టముగ నుంచుచుండెను.

ప్రతాపుఁడుసైతము భార్యను మనఃపూర్వకముగఁ బ్రేమించువాఁడే. అయినను, అనురాగమునకునికిపట్టులగు స్త్రీలు పురుషుల నెంతగాఢముగఁ బ్రేమింపఁగలరో, పురుషులు స్త్రీలనంత గాఢముగఁ బ్రేమింపఁగల్గుట యసంభవము. పురుషుల హృదయము బహుసులభముగ సందియములకుఁ దావొసంగును. యమున ప్రాణములు రక్షింపఁబడిన యానాఁడు వారింటికి వచ్చి చేరినప్పటినుండియు ప్రతాపుని స్వచ్ఛహృదయమున నేదో మాలిన్యము ప్రవేశించెను. వస్త్రముపైఁబడిన మచ్చను కడిగి వేయవచ్చును; కాని హృదయమునఁ బడిన మచ్చఁ దుడిచివేయుట దుస్సాధ్యము. ఒక వెలగల ముత్తియమును బగులఁ గొట్టితివేని, దానికిఁ బ్రతిగఁ దన్మూల్యమగు ధనమునిచ్చిన నేరము తీఱిపోవును; కాని ఒక్కరిమనస్సును జితుకఁగొట్టితివేని ప్రపంచమునఁగల యెట్టి మూల్యవంతమగు వస్తువును నాకొఱఁత దీర్పఁజాలదు. దురదృష్ట కారణమగు నా నాఁటినుండి ప్రతాపుఁడు క్రమ క్రమముగ విచారాందోళిత మానసుఁడై కానరాసాగెను. భార్య యెదుటనున్న

వెలి, వికాసమును ముఖమున వ్యక్తపఱచుచు, నెవ్వరును లేని తరుణమున దీర్ఘవిచారమున మున్గియుండును. ఈస్థితి నానాఁటికి హెచ్చసాగెను. అంతకుమున్ను దినము ప్రేయసితోఁ గూడ సాయంసమయములందు గృహారామమున విహారమొనర్ప నలవాటుపడి యుండిన ప్రతాపుఁడు, ఒకనాఁడు తల దిమ్ముగనున్న దనియు, మఱియొకనాఁడు గాలికడుచల్లగ వీచుచున్నదనియు, మిషలఁ బన్నఁ దొడఁగెను. విశ్రమ సమయములం దభ్యంతర గృహమున నామెసరసఁ గూర్చుండి వినోదసంభాషణమునఁ బ్రొద్దుపుచ్చు నాతఁడు, అట్టి యవకాశము లభించినపుడు 'ఉక్కగానున్న' దని కాని 'వాకిట నెవరో పిలుచుచున్న ట్లున్న'దని కాని పల్కుచు లేచిపోవును. ఏకాంత మాతని కెక్కువ రుచించినట్లు కన్పట్ట సాగెను. స్వవ్యవహారములను, గడు జాగరూకతతోఁ గనిపెట్టు తనతొంటి యభ్యాసమును మానుకొనఁజొచ్చెను. పని కలిగివచ్చు పెద్దమనుష్యులతోఁ బూర్వమువలె వివరముగ మనసిచ్చి భాషించుట మాని నాల్గుమాటలతో సరిపుచ్చి వారి నవ్వల కంపివేయుచుండెను. భర్తయొక్క మానసికావస్థకుఁ గారణ మారయఁ బలుమా ఱామె యత్నించెను. కాని

వ్యర్థమయ్యె. ఆమె పల్కు నర్మగర్భములగు వాక్యముల కొకప్పుడు ఖండితముగను, వేఱొకప్పుడు కసరుకొనియు, నిచ్చు ప్రత్యుత్తరము లారంభములయ్యె. ఆముఖవికాసము, ఆమందహాసము, ఆయనురాగ ప్రకటనము, అన్నియు మాయమయ్యెను. ఈ మార్పులు యమున నిర్మలహృదయమును జింతాసముద్రమున ముంచి నైచెను.! భర్త మనస్సునకుఁ దాత్కాలిక విశ్రాంతి నేని కలిగించుననను నాశజనించి, యామె మిగుల జాలి బుట్టించు నానాఁటి తనప్రాణరక్షణ వృత్తాంతపుఁ బ్రసక్తిఁదెచ్చి, ముష్కరుఁడగు నాబందికాండ్ర నాయకుఁడు దనయనుసురులఁగొనఁ బూనినవిధమును, రుద్రదేవుఁడా దుర్మార్గుని చేతిని నఱకి యాబందిపోటు నాయకునిఁ బరుగెత్తించిన విధమును, మనసు కఱఁగునట్లు చెప్పఁ బూన నతని దృక్కులు కొంచెము ప్రసన్నములుగ మాఱి నట్లామెకుఁ దోచెను. కాని తరువాత నాజన్మని రుద్రదేవునియెడఁ గృజ్ఞతఁ జూపినపుడెల్ల నతని హృదయము మఱింత భిన్నమై యుండుటయు, నొక్కొకప్పుడు రుద్రదేవుని పేరామె పెదవులనుండి వెడలునప్పు డాతఁడు భార్యముఖమునఁ దనదృష్టి తీక్ష్ణముగ నిల్పి, యామె హృదయాంతరాళము నన్వేషించు వాని

వలె నగపడుటయు సంభవింపసాగెను. ఈలక్షణము లను బట్టి, యమున భర్తృహృదయమును గలంచుచున్న విచారకారణమును కొంతవఱకు—కాదు—సంపూర్ణముగఁ బోల్చుకొనఁగల్గెను. ఆమె నిర్దోషి యనుట నిశ్చయము. యమున మానసము గంగా తరంగమువలె పవిత్రమైనదని మనమెఱుఁగుదుము. కాని ప్రతాపు నెట్లు నమ్మింపఁగల్గుదుము? తన హృదయమును విచ్చి భర్తయెదుటఁ బెట్టి భర్తయంతస్తాపముందీర్ప యమున పలుమాఱు తలంచుకొనెను. కాని యంతమాత్రమున నాతని హృదయశల్యము వీడఁగల్గినచో నంతకుఁ బూర్వ మామె భర్తయెడఁ జూపియుండిన నిశ్చలానురాగమును, నామె వర్తనాపావిత్ర్యముయొక్క జ్ఞప్తియు, నాతని మనస్తాపముం దీర్చియుండఁ గూడదా? ఇట్టిభావము లామె నాయుద్యమమునుండి మరలించెను. మానవ హృదయము విచిత్రమగు క్షేత్రము. అందొక నిముసమున, పరిమళవంతములై మేదస్సు నానందపఱచు కుసుమము లుదయించును; మనోజ్ఞములగు ఫలములు పండును; వేఱొక నిముసమున నదే కంటకావృతమై విషవృక్షములకుఁ బుట్టినిల్లయి వికారరూపమును దాల్చును. ప్రతాపుని మనక్షేత్ర మివ్విధముగ మాఱుట కా

చదువరులు చూచియున్నారటే అక్కటా! ఈహృదయ శల్యము విడుటెట్లు ?

చతుర్థ రంగము

ఈవిధముగ దినములుగడచెను. యమున ప్రాణములు రక్షింపఁబడిన యాదినము—ఆదుర్దినము—గడచి నేఁటికి మూఁడుమాసము లయ్యెను. వారిభవనము నాశ్రయించి యుండిన యారామములోని వృక్షములును, లతావితానమును, నవవసంతసమాగమముచే నవనవలాడఁ జొచ్చెను. కుసుమ సంతానములు తమ సౌరభముల వాయుదేవుని మూలమున నలుదెసల కంపి యెల్లరమానసములఁ బల్లవింపఁ జేయసాగెను. ఉద్యానవనములోని కేళాకూళుల స్వచ్ఛనీరముల కడకు పక్షిమిథునములు మాటిమాటికి వచ్చి జలక్రీడల సల్పుచు పరస్పర సహవాస సౌఖ్యముల నవ్వారిగా ననుభవించుచుండెను. కాని దైవనిర్మితములగు నీసౌఖ్యసాధనములలో నొక్కటి యేనియు సంతప్త హృదయులగు యమునా ప్రతాపులకుఁ జిత్తవిశ్రాంతి నియ్యఁజాలదయ్యె. ఇన్ని సంవత్సరముల సహవాసము ననుభ

విఁచిన తరువాతఁగూడ భర్త తన యంతరంగము నెఱుంగఁడయ్యెఁగదా యనుసంతాపమామెనుమఱిమఱి బాధింపసాగెను. "దైవమా! నాకేల యిట్టిచిక్కులఁ దెచ్చి పెట్టితివి? బందికాండ్ర చేతులలో నసువులఁ బాయనున్న నన్నానాఁడు రక్షింపకుండిన నీ కేమి చేటు మూడియుండును? ఓమాయదారి రుద్రదేవా! నీహృదయ మెట్టిదో నేనెఱుంగను. కృతజ్ఞతాభారవివశనై యున్న నన్నానాఁడేల దయగలవానివలె దగ్గఱకుఁ దీసికొని నానాథుని మనస్సు ననుమానము పాలు చేసితివి? ఓమాలదైవమా! ఇప్పుడైన నెట్లో నాప్రాణములఁ బాపి నాకు సంతసమును నాజీవితేశ్వరునకు శంకారాహిత్యమును, ఏలకల్గింపవు?" అని కన్నీరు మున్నీరుగ నేడ్చుచుండెను. ఆదంపతుల మనోవ్యాకుల మిట్టి దశ నందిన దినములలో నొక్కనాఁడు, అకస్మాత్తుగ రుద్రదేవుఁడని వారనుకొనిన యయ్యాశ్వికుఁడు వారింటికి వచ్చెను!

ప్రతాపుఁడు రుద్రదేవురాక వినఁగానే మనస్తాపమును మఱుఁగుపఱచి సగౌరవముగ నతని నెదుర్కొని లోనికిఁ దోడి తెచ్చెను. తనకీయఁబడిన యాతిథ్యమునకు రుద్రదేవుఁడు కృతజ్ఞతఁ దెల్పెను. యమున కనఁబడి

అప్పు డయ్యతిథి యామెను గుశల ప్రశ్నముచేసెను. కాని యుత్సాహ పూర్వకమగు ప్రత్యుత్తరముఁ బడయఁ జాలఁడయ్యె. ప్రతాపుఁ డెంతసంతసముఁ జూపినను నాదంపతుల హృదయకమలముల యడుగున కలఁకఁ మెదలుచుండిన కంటకము నాతఁడు కనిపెట్టక పోలేదు. ఇవ్విధముగ నాయతిథి రెండుదినము లచ్చటఁ గడపెను. ఈ రెండుదినములును యమునకు రెండు యుగములుగ గడచెను. ఈ దినద్వయమున నామెమనస్సు చిత్రవిచిత్రమగు తర్కవితర్కమున మునింగి కర్తవ్యము నిర్ణయింపఁజాలక తొట్రుపడుచుండెను. ఎవ్వాఁడు తన భర్త్రు మానసికాస్వస్థతకుఁ గారణుఁడయ్యెనో యట్టి రుద్రదేవు నామెమనస్సునఁ బరిపరి విధముల నిందించుచుండెను. వచ్చిననాఁడే వెడలియైనఁ బోక దినములు గడపుచుండిన యాతని యునికి యమున దుఃఖసముద్రమునఁ దీవ్రమగు క్రోధాగ్నిఁ బుట్టించెను. తుదకామె యొకరితో నాలోచింపక, భర్త యేమనునో యని తలంపక, ప్రాణములరక్షించిన రుద్రదేవునియెడఁ గృతజ్ఞత వహింపక, క్రోధావేశపరవశయై కన్నుల జలజల బాష్పములురాల, రుద్రదేవుని దిక్కు మొగమై యిట్లనెను. "చాలుచాలును; బహు సన్మార్గుఁడవు! నాఁటి నీ

దుశ్చేష్టమూలమున నాపచ్చని కాపురము పాడైపోవు దినముఁ దెచ్చితివి! అవిధముగ మాదాంపత్య సుఖమును దగ్ధముచేసి యింతటితోఁ బోక మరల నిటకువచ్చి మమ్ము వేధించుటకు నీకు సిగ్గులేదా?”

ఈపరుష వాక్యములఁ బల్కునప్పుడు ప్రతాపుఁడు కనుసన్నచే భార్యను వారింప నెంతయు యత్నించెనుగాని యాతనికోర్కె నెఱవేరదయ్యె. ఆమాటలకుఁ బెదవులపై నాట్యము సేయుచుండిన చిఱునగవును బలవంతముగ నడఁచుకొని యామెకన్న నెక్కుడు క్రోధమును నటించుచు రుద్రదేవుఁడ నెను. “అమ్మా! నేనేల నిందింపఁబడుచున్నానో యెఱుఁగను. నాఁడు నిన్నుఁ గాపాడుటయే నేను చేసిన ఘోరపాప మైనచో, పరోపకార మాహాత్మ్యమును నీవు నాకుఁ గడుచక్కఁగఁ బోధించితివి! ఆనాఁడు నీభర్త నారాక కంగీకరించినందుననే నిటు రా సాహసించితిని. తినఁగూడు లేక మీసత్రమునకు వచ్చినవాఁడఁగాను. నాకును నలుగురఁ బోషించు స్థితికలదు. మీకిట్టి యగౌరవభావమున్నదని నాకు వచ్చినతోడనే తెలిసియుండిన రెండు దినములు మీయింట నుండి యుండను.” తన భార్య మూలముగ నతిథికిఁ గోపమొదవుట కెంతయుఁ జింతిల్లి

ప్రతాపుఁడు యమునను ముఖము [illegible] [illegible]
పెట్టి, రుద్రదేవునికిఁ దనభార్య పిచ్చితనమును బోధించి
శాంతింపఁజేయఁ జూచెను; కాని, అతిథి ముఖలక్షణ
ములను మార్పక చావిడిలోనికేఁగి కూర్చుండెను. ప్రతా
పుఁడు జరిగినదానికి వగచుచు వాకిట నిలువఁబడి
యుండెను. అంతలో జరీబుటేదారి యల్లికపనిచేఁ దళతళ
మెఱయు నల్లపట్టు బట్టతోఁ జేయఁబడిన సైనికుని
దుస్తుల ధరించి, స్థిరకాయుఁడుగ నున్న యొక యాశ్వి
కుఁడు మందిరద్వారము కడకువచ్చి యచట నిలచి
యున్న ప్రతాపునిజూచి, గుఱ్ఱమును దిగి, నమస్క
రించి "అయ్యా! మూఁడుదినములక్రింద నిచ్చుటకివచ్చిన
మామహారాజ్ఞి శ్రీరుద్రమ దేవిగారిని వెంటనే దర్శింప
వలసి యున్న"దని గంభీరస్వరముతోఁ బల్కెను.
"మహారాజ్ఞిగా రిచ్చుటికేలవత్తు"రను మాటలాతని
నోట ప్రత్యుత్తరముగ వెడలఁ బోవుచుండునంతలో,
చావడిలోఁ గూర్చుండియున్న రుద్రదేవుఁడు ద్వారము
కడకు వచ్చి నిలచెను. అంతనా క్రొత్త యాశ్వికుఁడు
రుద్రదేవుఁడని మనము వ్యవహరించుచున్న యాపురు
షునిజూచి వంగి సవినయముగ జోహారొనర్చి విన్నవిం
చెను. "అమ్మా! మహారాజ్ఞిగారి యానతి ప్రకారము

రెండువందల భటులు వాకిట సిద్ధముగ నున్నారు. దేవి
గారి కొఱకు పల్లకి నాయత్తము చేతుమూ లేక యశ్వ
మునా? దేవియాజ్ఞ" యని మరల నొకమారు జోహా
రొనర్చి తలవాల్చి నిలచెను. "పల్లకిచాలును; రెండుగడి
యలలో మనము ఓరుగల్లు చేరవలయును. జాగ్రత్త"
అనిపల్కి— రుద్రదేవుఁడు—కాదు మహారాజ్ఞియగు
శ్రీ రుద్రమదేవి నుడివెను. అంత నయ్యాశ్వికుఁ
డచ్చోటు వాసిపోయెను. ఆసంభాషణమును వినిన
ప్రతాపుఁడు తత్తఱపాటుతో లోనికఱిగి యంతకు
ముందు తనభార్యచే నిందితుఁడైన వ్యక్తి త్రిలింగ
సామ్రాజ్యమునకు రాణియగు శ్రీ రుద్రమదేవియని
యమునకుఁ దెల్పి వెంటనే యామెనుగూడఁ గొనివచ్చి,
యిరువురును రాణిగారి పాదరాజీవములపైఁ బడి తమ
యపరాధమును మన్నింపవేడుకొనిరి.

రాణి మందహాసముతో నాదంపతుల లేవఁదీసి
సాదరముగఁ బల్కెను. "అమ్మాయీ! నీవంటివని
నాకు చింత లేదు. నేను క్రోధము నభినయించితిఁగాని
యనుభవింప లేదు. ఆనాఁడు స్త్రీ జాతికి సహజమగు
హృదయ మార్దవముచేతను, అనేక దుఃఖముల ననుభ
వించిన నామనస్సునకు నీ నివర్తిత దుఃఖము జ్ఞప్తికి

వచ్చుటచేతను నావేష స్వభావమును మఱచి జాలిచే నిన్నుఁ గౌఁగిలించు కొంటిని; కాని పురుష వేషమున నున్న నేనట్లుచేయుట నీభర్త కనుమానము నాపాదించు ననుమాట తరువాత స్మరణకువచ్చి మిమ్ము మరల నొకమారు దర్శింప ననుజ్ఞవేడి నేఁడు మీయతిథినై యిటకు వచ్చితిని. నీనిష్కాపట్య స్వభావమునకును, మీపరస్పరానురాగమునకు నానందించితిని; కాని కొంతకాలము మీమనస్తాపమునకుఁ గారణభూత నైనందునకు నన్ను మీరు మన్నింపవలెను."

దంపతులు దేవికి మరలమరల వందనము లర్పించి "దేవిగారియెడఁ జేసిన యవజ్ఞతకు క్షమింప వేఁడవలసినది మేముకాని తమరు కార"ని కేలుమోడ్చి పల్కి కన్నుల నానందబాష్పముల రాల్పసాగిరి.

అంతలోఁ బల్లకివచ్చి వాకిటనిలచెను. దేవి దాని నెక్కఁబోవుచు నాదంపతుల నాశీర్వదించి యడిగెను. "మీహృదయశల్య మింక పీడినదని నేను దృఢముగ నమ్మవచ్చునా?" దంప:— "దేవిగారి యనుగ్రహము చేత నిస్సందేహముగ పీడినది!"

రాణీసారంధా

ప్రథమరంగము

అంధకారమయమై, నిశ్శబ్దముగ నుండిన నిశాసమయమున, ధసాన నదీప్రవాహము పర్వత శిలలకు మాటిమాటికిఁ దాకుచుఁ మంజు లారావమును గలిగించుచున్నది. నది కెడమగట్టున నున్న గుట్టమీఁదఁ బురాతనమగు కోట యొకటి, పచ్చికచే ముట్టడింపఁబడియున్నది. ఆ గుట్టకుఁ దూర్పుదిశనఁ గొంచె మెడముగ నుండిన చిన్న గ్రామమును, నాదుర్గమును, నొక బుంధేలు సరదారుని స్మరణ చిహ్నములుగ నిలిచియున్నవి. ఇప్పుడా దుర్గ మాసర్దారుని వంశజుఁడగు, ఠాకుర్ అనిరుద్ధసింహుఁడను యౌవనుని స్వాధీనమున నున్నది. కడచిన మైమశతాబ్దములలో, బుంధేలు ఖండమునం దనేక రాజ్యము లుదయించి యస్తమించెను. మహమ్మదీయుల దాడు లనేక పర్యాయము వచ్చి పోయెను. బుంధేలురాజులు పలువురు ప్రబలియడంగిరి. వేయేల! రాజ్యకాంక్షకుగుఱియై బాధింపఁబడని గ్రామ

ముగాని ప్రాంతిముగాని యాదేశమందుఁ గానరాదు. అయినను, మనమిప్పుడు ప్రస్తావించుచున్న దుర్గముపైన నిదివఱ కెన్నడును శత్రురాజుల పతాకము రెపరెప లాడుటగాని, యాగ్రామమునఁ బరసేనల పాదచిహ్నము లగపడుటగాని, సంభవింపక పోవుట యచ్చట వారి యదృష్టమే కదా !

అనిరుద్ధ సింహుఁడు ధీరుఁడగు నొక రసపుత్రుఁడు. ప్రతిపురుషుఁడును ధీరుఁడుగను శూరుఁడుగను నుండుట తప్పనియవసరముగఁ జేసిన యాకాల మాహాత్మ్యమే యట్టిది! ఒకప్రక్క మహమ్మదీయ సైన్యములు సర్వసిద్ధముగ పైఁబడ లేచియుండెడివి. వేఱొకదెస బలవంతులగు బుందేలురాజులు చిన్నరాజ్యముల నాశాభరితములగు చూపులతోఁ జూచుచుండెడివారు. అనిరుద్ధ సింహుని యొద్ద స్వల్పసంఖ్యాకమైనను, యుద్ధానుభవముగల యాశ్వికులు, పదాతులు, చేరియుండిన యొకసేన యుండెను. తత్సహాయమున నతఁడు వంశగౌరవమును బూర్వికుల కీర్తిని స్తవనీయముగ రక్షించుకొనుచుండు వాఁడు. ఆకాలపు తొందరలను బట్టి, యొకప్పుడైన సుఖముగా నొకతావునఁ గాలముఁ గడపు నవకాశ మాయనకు దొరకదయ్యె. శీతలా దేవిని బరిణయమై

మూఁడువత్సరములు మాత్రమే కడచినను, అనిరుద్ధ సింహుని కోరికలతోడి దివములను, నాసలతోడి రాత్రులును, బర్వతారణ్య ప్రదేశములందుఁ గడచుచుండెను. శీతలాదేవి యనునిమిషమును భర్తృప్రాణములఁగాపాడ భగవంతునకు వేయిమ్రొక్కు లిడుచుండును. "మీరు నాకన్నుల యెదుటనుండి యెచ్చటికిని బోవలదు. నన్ను హరిద్వారమునకుఁ గొనిపోండు. బృందావనమును నాకుఁ జూపుఁడు. మీతోఁగూడ నరణ్యావాసమున కైన సమ్మతించెదను. కాని ముందీవియోగ బాధను సహించఁజాల"నని పలుమా రామె నాథునితో నుడివెను. ఆమె యతనికిఁ జనువునఁ జెప్పెను. హాటముతో ననెను. వినయముతో విన్నవించెను. కాని యనిరుద్ధ సింహుఁడు శూరుఁడగు బుంధేలుఁడు కాన, శీతలాదేవి తనకడనున్న యే యాయుధముతోను నాతని జయింపఁ జాలదయ్యె.

అంధకార పరీవృతమగు నారాత్రివేళ ప్రపంచమంతయు నిద్రావస్థయందు నిమగ్నమై యుండినను, నక్షత్రములు మాత్రము తమ యాకాశ నివాసమునుండి నిక్కినిక్కి చూచుచుండెను. శీతలాదేవి శయ్యపై నిటునటుఁ బొరలుచుండ నామె యాఁడు బిడ్డ (భర్తృ

సోదరి)యగు సారంధ క్రింపఁ గూరుచుండి హృదయా
హ్లాద కరముగ నేదియో గీతమును బాడుచుండెను.

శీతలాదేవి:—"నన్నేల బాధించెదనమ్మా! నావలెనే
నీకును నిద్రపట్టలేదా?"

సారంధా:—"నీకొక పాట వినిపించు చుంటిని"

శీత:—"నిద్దుర నా కన్నులను వదలి యెచ్చటికో పోయి
నట్లున్నది"

సారం:—"ఎవ్వరినైన వెదుకఁబోయి యుండనోపును"

అంతలో ద్వారము తెరువఁబడి పొడవగు నాకా
రమును సుందర శరీరమును గల యావనుఁడొకఁడు
తడిసినకట్టు బట్టలతో నిరాయుధుఁడై లోనఁ బ్రవేశిం
చెను. శీత లాదేవి యదిచూచి, మంచముదిగి క్రిందఁ
గూర్చుండెను.

సారంధా యాపురుషుని జూచి "అన్నయ్యా!
అని రుద్ధసింహా! నీబట్టతడిసి యున్నదేమి" అని విచా
రించెను.

అనిరుద్ధ:— "నదియందీది, దాటి వచ్చితిని"

సారం:—"ఆయుధము లేమైనవి?"

అని రుద్ధ:—"లాగికొనఁబడినవి"

సారం:—"పరిజనులో?"

అనిరుద్ధ:— వారందఱును రణరంగమున వీరశయన
మొనర్చిరి.

ఈ సంభాషణమును విన్న శీతలాదేవి "భగవంతుఁడా! నేఁటికి రక్షించితి" వని యీశ్వరుని బొగడెను. కాని సారంధాముఖము విచిత్రముగ మాఱెను. ఆత్మ గౌరవ భావతీక్ష్ణత యామె వదనమున కెఱ్ఱరంగును దెచ్చె. అంత నామె "అన్నయ్యా! వంశమర్యాదను బోఁగొట్టితివిగదా! ఇదివఱ కిట్లెన్నడును జరిగి యుండలేదు" అని చెప్పెను.

తనను ప్రాణతుల్యముగఁ బ్రేమించు సోదరి పెదవులనుండి పై కఱిన వాక్యములను విని యనిరుద్ధసింహుఁడు సిగ్గుచే వివర్ణుఁ డయ్యెను. అనురాగభరమున నడఁగియుండిన యాతని పౌరషజ్వాల భగ్గునమండెను. అప్పుడాతఁడు "సారంధా! నీవునాకు జీవితాంతము వఱకు స్మరణయుం దుంచుకొనఁ దగిన గుణపాఠమును నేర్పితివి. దీని నెన్నటికి మఱువ" ననుమాటలతో వచ్చిన దారిని మరల వెడలి పోయెను.

అంధకార బంధురమగు నారాత్రి, యాకసమున రిక్కలు నిక్కి చూచుచుండ ననిరుద్ధసింహుఁడు కోటదాటి, కనురెప్పపాటున నదిదాటి, మరలఁ దిమిర

సముద్రమున మునిఁగి యగపడఁడయ్యె. శీతలాదేవి భర్త వెంట కోటగోడవఱకుఁ బోయి యాయన యొక దుముకుని గోడ దాటి యవతలఁ బడిన తోడనే యొక శిలాతలమున గూలఁబడి విలపించుచుండెను.

అంతలో సారంధా యామెను గలసికొనఁగా శీతలాదేవి క్రోధదుఃఖాకులమగు మనస్సుతో "ఏమమ్మా! వంశమర్యాదయంత ప్రియమైనదా?" యని యడిగెను.

సారం:—అవును; మఱేమని తలఁచితివి?

శీతలా:—నీభర్తనైనచో హృదయ పేటిక యందు దాచికొనియుందువు.

సారం:—కాదు; కాదు! హృదయమును గటారుతో వ్రక్కలు చేసియుందును.

శీతలా:—ఇవి మాటలే కాని క్రియలు కాఁజాలవు. పల్లకియందు దాచుకొని తిరుగఁగలవు. నామాట జ్ఞప్తియందుంచుకొనుము.

సారం:— ఇట్టిస్థితి సంభవించిననాఁడు నామాటను నేను నిల్పికొనుటఁ జూచెదవులే.

ఇది జరిగినమూఁడుమాసములకనిరుద్ధసింహుఁడు "మహారూని" దుర్గమును జయించి యింటికివచ్చెను. తరువాత నొకసంవత్సరమునకు సారంధాకన్య చంపత్

రాయని కర్ణగ్రహణ మొనర్చెను. ఈ విధముగ నా యువతీ మణులు విడిపోయినను, గాఁటి మాటలు మాత్రము వారిహృదయము లందు మెదలుచునే యుండెను.

ద్వితీయరంగము

రాజా చంపత్ రాయఁడు సమర్థుఁడును, నున్నతోద్దేశపూరితుఁడును నగు రాజపుత్రుఁడు. బుందేలుల కందఱకును నాతఁడు ప్రాణసమానుఁడుగనుండె. అతని కనుబొమ్మలకదలిక మాత్రమున సేనలు యుద్ధమునకును, రాజ్యములు పరాభవ దుఃఖమునకును, సిద్ధపడుచుండెడివి. సింహాసనము నధిష్ఠించినతోడనే యాతఁడు మొగలాయి చక్రవర్తులకుఁ గప్పనిచ్చుటమానుకొని, కరవాలబలమునఁ దనరాజ్యమును విశాలముగఁ జేయ నారంభించెను. మహమ్మదీయ సైన్యములు మాటిమాటి కాతని పైకెత్తివచ్చుటయు, బరాభూతములై కాళ్ళకు బుద్ధిచెప్పుకొనుటయు, సంభవించుచుండెను. ఆవీరశిరోమణికొఱకు బుందేలు ఖండమంతయు ప్రాణత్యాగముచేయుటకు సర్వదా యుద్యుక్తమైయుండెడిది. అట్టి యశస్సామ్రాజ్యధురంధరుని ప్రేమకు ననిరుద్ధ

సింహుఁడు తన చెలియలి నప్పగించెను. సారంధా
వాంఛలు నెఱవేరెను. తన భర్తబుందేలు ఖండమునకు
శిరోభూషణముగ నుండవలయునను నామె మనోరథము
సఫలమయ్యెను. చంపత్ రాయని రాణివాసమున నైదు
గురు రాణు లుండినను మనఃపూర్వకముగఁ దన్నుఁ
బూజించు యువతీరత్నము సారంధాతప్ప మఱెవ్వరును
గారని యాతఁడత్యల్పకాలముననే గ్రహింపఁగలైను.

కొంతకాలమునకుఁ గర్మవశమునఁ గొన్ని కార
ణములు చంపత్ రాయని ఢిల్లీ చక్రవర్తికంకితునిగఁ
జేసెను. రాజ్యమును, దదితరవస్తు సందోహమును,
సోదరుఁడగు "పహాడ్ సింగున" కప్పగించి యాతఁడు
ఢిల్లీ కేఁగెను. అది షాజిహాను చక్రవర్తి పరిపాలనకాల
ముయొక్క తుదిభాగము. యువరాజు చంపత్ రాయని
సమరప్రసంగముల నాశ్చర్యసంతోషములతో విని,
సారవంతమును తొమ్మిది లక్షలరూప్యములు వచ్చుబడి
గలదియును నగు "కాల్పి" ప్రాంతము నావీరునకు జాగీ
రుగనిచ్చి గౌరవించెను.

చంపత్ రాయని కనుదిన యుద్ధోద్యోగమునుండి
విముక్తి కలిగిన దినములలోనిదియే మొదటిది: సవైభ
వముగను, ససౌఖ్యముగను గొత్తరాజ్యమును బాలింప

మొదలిడెను. విశ్రాంతితోఁ బాటు శ్రీమంతమున ననేక గుణములగు మార్పులు పొడసూపసాగెను. సుఖజీవన మందఱను ప్రమత్తులుగఁ జేసె. కాని సారంధామాత్ర మాదినములలో మనోవ్యాకులతకును, నిరంతరవిచారమునకును, గురియై యానందప్రధానములగు విందుల కంతగాఁబోఁగోరక యప్పటిసవ్యాజసుఖముల సేవగించుకొనుచున్న దిగఁ గానఁబడుచుండెను.

ఒకనాఁడు చంపత్ రాయఁడు సారంధాతో "ప్రేయసీ! ఈనడుమ నీవుదాసీనత వహించియుండుటకుఁ గారణమేమి? ఒక్కమారేనియు నీసుందర ముఖారవిందమును వికసితస్థితియందుఁ జూడనైతిని. నాయెడ నప్రియమా?" యని యడిగెను. సారంధాసాశ్రులోచనయై "నాథా! తామట్లేల తలంచెదరు? మీసుఖమే నాసుఖము. మీరు సంతోషముగనుండిన నేను సంతోషముగనున్న యట్లె" యని గద్గదస్వరమున నుత్తరమిచ్చెను.

చంప:—నేను ఢిల్లీకివచ్చినప్పటినుండి మున్ను నానెమ్మనమును హరించుచుండు కాంతివంతమగు నీచిఱునగవు నొక్కమారైన నీముఖము నలంకరింపఁగాఁ జూడనైతిని. కోమలములగు నీహస్తము

లేనప్పుడు నొక్కమారైనను నాకు విడియమిచ్చి యుండలేదు. నీవొక్కసారియైనను నాశిరోవేష్టమును దిద్దలేదు. నీ కరమ్మొకతూరి యేనియు నాశరీరమున కాయుధమ్ములఁ దగిలింపలేదు. నిజముగా బల్కుము, సారంధ్రా! కారణమేమి? నీకు నాపైఁగల తొంటి యనురాగపుఁ క్రొత్తందనము తొలఁగి పోయినదనియే నేను భావించవలసినది."

సారం:— ప్రాణనాథా! నేను ప్రత్యుత్తరమియ్యఁ జాలనట్టి ప్రశ్నముల వేయుచున్నారు. నిజముగనే యీనడుమ నాహృదయము తేలికగ నుండుట లేదు. సంతోషముగనుండుటకు నేనెంతయో యత్నించుచుందును. కాని, యేదియో భారము నా యుత్సాహము నడచి పట్టుచుండును."

చంప:— (విచారముతో ఫాలమున ముడుతలువడ). "నాకు నీమనోవ్యథకుఁ గారణమే మాత్రమును దోఁచుట లేదు. ప్రియే! నీవే చెప్పుము. నీకుఁగల కొదువ యెయ్యది? "ఓర్ఛా"యందు మాత్రమింతకన్న నెక్కువ సుఖసాధనము లేవి

యుండెను." ఈ మాటలు విన్నపిదప సారంధ
మీ మెల్లవారెను. అంతనామె "నేమైన ననిన
మీకుఁగోపము రాదేని చెప్పెద"ననెను.

చంపు:— చెప్పుము. నిశ్శంకముగాఁ జెప్పుము.

సారం:—ఓర్ఛాయందు నేను రాణిగనుంటిని; ఇచ్చ
టనో నేనొకజాగీరుదారుని భార్యను. అయో
ధ్యయందుఁ గౌసల్యాదేవి యెట్టిపదవియందుం
డెనో "ఓర్ఛా"యందు నేనట్టిపదవి ననుభవించు
చుంటిని. ఇచ్చటనో నేను చక్రవర్తినికిదాసిని.
ఏ రాజు నెదుట నేఁడు మీరు వినయమునఁ దల
వంచుచున్నారో, యారాజు నిన్న మీపేరు
విన్న భయోత్కంపితుఁడగు చుండువాఁడు. రాణీ
దశనుండి దాసిదశకు దిగియుఁ దొంటియట్లు
సంతసముగనుండుట నాచేతనగుచుండ లేదు.
మీరీవిలాసములను, విశ్రాంతిని, నత్యున్నత
మూల్యమునకుఁ గొనియున్నారు.

చంపత్ రాయుని మనోదృష్టినంతకు మున్ను గప్పి
యుండిన మాయవిచ్చిపోయెను. అంతకు మునుపాతఁడు
సారంధాయొక్క యాధ్యాత్మికౌన్నత్యము నెఱుంగఁడు.
తన తల్లినిగూర్చిన ముచ్చటలు విన్నమాతృహీనుఁడగు

బాలునివలెనే "ఓర్ఛా"జ్ఞప్తికి వచ్చి, తోడనే చంపత్ రాయనిలోచన కమలము లశ్రువులతో నిండెను. అంత నాతనికి సారంధాయెడ, దేవతపైన నవ్యాజోపాసకున కుండునట్టి భక్తి మనఃపూర్వకముగఁ గలిగెను. ఆనాఁటి నుండి, యేస్థలమునుండి విలాసాసక్తిఁ దన్నులాగికొని ఢిల్లీకిఁ దెచ్చెనో, యా పూర్వ నివాసస్థలమునకుఁ బోయి నివసింప నాతని మనసు తొందరవెట్టసాగెను.

చిరకాలమునుండి దూరముననున్న కుమారుని రాకచే నానందమునొందు తల్లివలె, చంపత్ రాయని యాగమనమువలన బుందేలు ఖండమంతయు హర్ష వారిధిఁ దేలియాడెను. "జీరజ్" దుర్గముయొక్క సుప్త భాగ్యదేవత మేల్కొనెను. సంతోషసూచక భేరీ నినాదములు వీనులకు విందొనర్పసాగెను. సారంధాదృక్ప్రదేశములందు చిఱునగవు మరలఁ దనకాంతిని జూపెను.

ఇచ్చటి నివాసమునఁ గొన్ని మాసములుగడచెను. అంతలో షాజిహాను వ్యాధిగ్రస్తుఁడయ్యె. చక్రవర్తి కుమారులలో మొదటినుండియే మనస్పర్ధలుండినవి. ఈవార్తనలుదెసలఁ గ్రమ్మఁగానే కలహాగ్ని ప్రజ్వరిల్లెను. సమరసన్నాహము లారంభమయ్యెను. మురాదు మొహియుద్దీనులు తమసేనావారముతో ఢక్కను నుండి వెడలినడిచిరి.

వర్ష కాలమున వనప్రదేశ మాద్యంతమును పచ్చనిపచ్చికతో నేత్రోత్సవ మొనరించు చుండెను. వృక్షలతాదులు వివిధవర్ణకుసుమములతో వనదేవత నలంకరించియుండెను. మురాదు మొహియుద్దీనులు, ఆతురతతో సాగిపోవుచుఁ దుదకు "ధోలపుర" సమీపమున చేంబల్ నదీతీరమును జేరి చూడఁగా నవతలియొడ్డున సార్వభౌమిక సేన వారి నెదుర్కొన సిద్ధముగనుండెను.

చక్రవర్తి పుత్రులిరువురును కళవళపడఁజొచ్చిరి. ఎదుట నది విశాలముగఁ బ్రవహించుచుండె. అవతలి గట్టున విరాగిధైర్యమువలె సుస్థిరముగను, నినుపగోడవలె దుర్భేద్యముగను, శత్రుసేనలు నిలచియుండెను. అప్పుడేమిచేయుటకును దోఁపక వారు "కరుణించి మమ్ము నీవిపత్తునుండి కాపాడుభారముమీది" అని వేడికొనుచు చంపత్ రాయనకు సందేశమంపిరి.

అంతట రాజు, రాణి వాసమున కేఁగి "ఈసందేశమున కేమి ప్రత్యుత్తర మియ్యఁదగు" నని సారంధాను బ్రశ్నించెను.

సారం:—సాయము చేయుట మనవిధి.

చంప:—వీరికిఁ గేలూఁత నొసగుట దారాతో వైరము తెచ్చిపెట్టుకొనుటయేకదా!

సారం:— అవునుగాని శరణాగతత్రాణమున కన్న నుత్తమధర్మ మెచ్చటఁగలదు?

చంప:—(యోచించి) సారన్! నీవుయోచించి ప్రత్యుత్తర మియ్యలేదుసుమా!

సారం:—నాథా! ఇప్పటిస్థితి మహాకఠిన మైనదని నే నెఱుఁగుదును. మన సైనికుల రుధిరమ్మును నీరమ్మువలెఁ బాఱఁ జేయ వలసివచ్చును. మనరక్తమును ప్రవహింపఁ జేయువలయును. ఆత్మార్పకులగు మనభటులశిరముల నాశ్రిత జనావనమున నర్పించి తీరవలయును. చేంబల్ నదీ తీరమున శవములచే ఘట్టము నిర్మింపకతప్పదు. ఎంతకాలమువఱకు నదీజలములు పాఱుచుండునో, యంతకాలమువఱకు బుందేలు స్వార్థత్యాగుల రక్త మరుణకాంతులతోఁ బ్రకాశించుచుండుననియు, బుందేలుఖండవాసుల సంతానములలో నొక్కఁడేనియు జీవించియుండువఱకీరరక్తమాతని ఫాలదేశమునఁ గేసరీతిలకమై మెఱయుననియు, జ్ఞప్తియుంచుకొనుఁడు.

ఆకాశమున మేఘరూపక సముద్ర ముత్తుంగ తరంగములతో నొప్పుచుండెను. అట్టి తరుణమున

"జీరజ్" దుర్గమునుండి రణరంగమునఁ దమశిరముల బలి వెట్ట నుద్యుక్తులైయున్న బుంధేలు పరాక్రమశీలురప్రబల సైన్యము బయలువెడలి చేంబల్ నదిదెస సాగి నడిచెను. ప్రతిభటుఁడును మూర్తీభవించిన వీరరసమువలెనుండె. అత్తఱి సారంధా, సమరావని కేఁగుచున్న తనకుమారద్వయమును గౌఁగిలించుకొని నాథునకు విడె మొసంగి "బుంధేలుల మానము మీచేతనున్నది. పరమేశ్వరుఁడు మీఖడ్గముల నింద్రునివజ్రాయుధములుగఁ జేయుఁగాత" మని దీవెన లిచ్చిపంపెను.

మన వీరనారీమణి యీసందర్భమున నమితోత్సాహభరిత హృదయయై యానందసాగరమున నోలలాడుచుండెను.

చతుర్థ రంగము

ఎడారియందు దాహాతిశయముచేఁ గంఠగతప్రాణుఁడగు పాంథుఁడు దూరమున సతీరతరుప్రచ్ఛాయ జలాశయము (oases) దృగ్గోచరమైనంతనే యానంద పరవశమున మైమఱచునట్లు, బుంధేలు సైనికుల యౌత్సుక్యముం జూచిన చక్రవర్తి తనూభవుల సంతోషమునకు మేర లేకపోయెను. చంపత్ రాయఁడా ప్రాంతములను జక్కఁగా నెఱింగిన వాఁడగుటచే రహస్యస్థలముల డాఁగియుండఁ

దనపరివారమునకు సన్నఁజేసి, చక్రవర్తి పుత్రులవెంట వచ్చి యధైర్యముచేత యథాయుక్తులై యుండినసేనలఁ బోరి కాయుత్తపఱచి నది యొడ్డుపొడుగునఁ బశ్చిమదిశోన్ముఖుఁడై నడిచెను. నదికవతలిగట్టుననున్న దారా ప్రతిపక్షసైన్యములు వేఱొక రేవున నదినిదాటనుంకించుచున్నవని యూహించి, తక్షణమే తన సేనలనుసైతి మూదెసకే నడుప సాగెను. అట్టి యదనుననై వేచియుండిన బుంధేలులు తోడనే తమ గుప్తస్థానములనుండి వెలువడి, యశ్వారూఢులై నదిలోనికి దిగిరి. చంపత్ రాయఁడనంతరము దారాను మఱపించుచుఁ దన సేనలఁ బలునైపులఁద్రిప్పి, బుంధేలుల మార్గమునను సరించి సేనతో రేవుదాటెను. ఇదియంతయు జరుగుట కేనుగంటలకాలము మాత్రమే పట్టెను. కాని రేవుదాటి చూచువఱకు బుంధేలు స్వామిభక్తుల శవము లేడువంద లచ్చటఁ గుప్పలుగఁ గూలియుండెను.

రాజునుజూచినతోడనే, బుంధేలు సైన్యములకుఁ గలిగిన ధైర్యమింతయని చెప్పవలనుపడదు. వారంతట 'అల్లాహు అక్బ'రను రణనినాదముతో విజృంభించుచుండిన మొహియుద్దీనుని సిపాయిలతోడఁగూడి, భోరున వీచుచు సముద్రము నల్లకల్లోలముసేయు తుపానువిధ

మునఁ జక్రవర్తిసేనలఁ జెల్లాచెదరుగఁ జేసిరి. అంతకు మున్నే బుందేలు వీరులవలన గాసి చెందియుండిన యా సేన, ఈక్రొత్తదాడివలన మఱింత డీలువడెను. ముష్టాముష్టియుద్ధ మారంభమయ్యె. కరవాలములు తమతమ యొఱలలోనుండి బయట దుముకసాగెను. ఎల్లెడలరక్తము కాలువలై పాఱఁజొచ్చెను. అంతసూర్యుఁడును నీఘోర రంగమును జూడఁజాలకేమోయనఁ బశ్చిమాంబుధి మునిఁగెను. ఆకసము సంధ్యారాగముచేతను, భూమి రక్తపాతముచేతను, నెఱ్ఱవారెను. చిమ్మచీకటులు గ్రమ్మ నారంభింపఁగానే ఖడ్గములుగూడ విశ్రాంతి నపేక్షింప సాగెను. అంతలోఁ బశ్చిమదిఙ్మండలమునుండి మఱియొక దళము లోచన గోచరమై చూచుచుండఁగనే చక్రవర్తి సేనలవెన్నంటి నిరుపమానయుద్ధ నైపుణ్యముతో వాని పైకెగఁబడి తత్సైనికుల యసువులఁ జెదరఁగొట్టెను. చూపరులు "ఈక్రొత్తసైన్యమెచ్చటిదో"యని యాశ్చర్యచకితులై చూడసాగిరి. భక్తివిశ్వాసములుగలవారు కొందఱు విపత్సమయమునఁ జక్రవర్తి సుతులకు సాయపడవచ్చిన దేవదూతలే వీరని భావించిరి. చంపత్ రాయఁ డీ సేనోదంత మెఱుంగఁగోరి సమీపించు వఱకుఁ గ్రొత్తదళమున కధినాయకుఁ డశ్వమును డిగ్గి

రాజునెదుట నమ్రతతోఁదలవంచెను. ఇంతకు మున్ను దద్భుతముగ వీరవిహారము సల్పినది తన సారంధ్రాయే యని తెలిసినప్పుడు రాజున కెంత యుత్సాహముగను, గర్వముగను, నుండెనో యూహించుకొను భారము మాచదువరులదే యైయున్నది.

సమరాంగణ మిప్పు డద్భుతాకారముఁ దాల్చి యుండెను. ఏతావునఁ గొన్ని గంటలకుముందు భట సమూహములుండెనో, యాతావున నిప్పుడు శవములు తప్పనితేవియు నగపడవు! అక్కటా! సృష్ట్యాదినుండి మానవుఁడెన్ని ప్రాణముల నెంత నిర్దయతోఁ దీసి యున్నాఁడో వాని లెక్కింప నేరి తరమగును?

అంత, విజయాలంకృతసేనలు ప్రతిపక్షసైనికుల వస్తువాహనముల లాగికొనసాగెను. ఇంతకుఁబూర్వము సజీవులు సజీవులతోఁ బోరాడుచుండిరి; ఇప్పుడో జీవజంతువులు మృతకళేబరములతోఁ బోరాటము సల్పు చున్నారు! ఇంతకుమున్నగపడినది పౌరుషప్రదర్శక రంగము; ఇప్పు డది యాశాపరాయణత్వముమై విషాద కరమగు దృశ్యముగమారెను! ఇంతకు మునుపు మను ష్యుఁడు పశుత్వము నవలంబించియుండిన నిప్పుడాతఁ డాపశుత్వమునుండి పిశాచదశకుదిగెను.

ఈపెనఁగులాటలో, చక్రవర్తి సేనాధిపతియగు వలిబహద్దరు ఖానునిశరీర ముండి లేని ప్రాణములతో మంటియందుఁబడియుండెను. ఆతని గుఱ్ఱము యజమానునిచెంగట నిలచి యూఁగలఁ బాఱఁదోలు చుండెను.

అట్టి స్థితియందు, గుఱ్ఱములపై నమితప్రేమగల చంపత్ రాయని మనము నావారున మాకర్షించెను. అదియొక మేలుజాతిది. పోతపోసినవో యనునట్లుండిన యవయవముల సంపూర్ణస్థితియుఁ బులివంటి వక్షమును జిరుతపులింబోలు నడుమును సొగసైనకన్గవయుఁ గలిగిన యాయశ్వమును, యజమానునియెడ దాని విశ్వాసమును, గన్గొని జనులచ్చెరువు నొందసాగిరి. దానింజూచి రాజు "జాగ్రత్త! ఆగుఱ్ఱము నాయుధములతో నంట వలదు! దానినట్లే పట్టితెండు. అది నా లాయము నలంకరింపఁగలదు. దాని నాకడకుఁ దెచ్చియిచ్చువారు బహుమానము వడయుదు"రని యాజ్ఞాపించెను.

అనుభవశాలురగు నాయాశ్వికులు నలుదిక్కుల నుండి దానిని సమీపించిరి. కొందఱు వలలు వేసియు మరి కొంద ఱితరోపాయము లొనర్చియు దానింబట్ట దమ యుక్తిశక్తులను ధారవోసిరి. కాని వారికోరిక నెఱవేర లేదు. నిమిషకాలమున సైనికని కాయమెంతయో దానిచుట్టును

మూఁగెను. సారంధాయును తన గుడారము వెలువడి నిర్భయముగ నాయుత్తమాశ్వము కడ కేఁగి మంత్రప్రభావముచేతఁ బోలెఁ దలవంచి నిలచిన యద్దాని మెడపై చేయివైచి వీపుదువ్వసాగెను. స్వామిభక్తి తత్పరమగు నాయశ్వము నిరాశసూపు నట్లామె చెరఁగుచాటున మోముదాచికొని, మేకపిల్లవలె మచ్చికగానిలఁబడి కన్నీరు గార్పసాగెను. రాణియుఁ దనకన్న బిడ్డకువలె దాని యశ్రుబిందువులఁదుడిచి జూలుపట్టి తన గుడారమునకుఁ దీసికొని వచ్చెను. అశ్వముగూడ ప్రాతచుట్టమువలె నామెవెంట నడిచెను. దయాగుణముయొక్క యీ ప్రభావమును జూచినవారందఱు నాశ్చర్యము నొందిరని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా ?

తక్కిన వారివలెనే గుఱ్ఱమామెయెడఁగూడ నిరాకరణభావమును జూపిన నెంతబాగైయుండెడిది! సుందరశరీరముగల యాజంతు వీరాజవంశము పాలిటి కీఁకముండు, రామాయణమునందలి స్వర్ణమృగముగఁ బరిణమించుట మాచదువరులు చూడఁగలరు.

పంచమ రంగము

ప్రపంచమొక యుద్ధరంగము. ఏసేనాని దృష్టులు ప్రసంగావధానము కలిగియుండునో, యాతఁడే యీ

రంగమున విజయమునొందును. అట్టివాఁడొంత ధైర్యోత్సాహములతో ముందడుగిడునో, విపత్సమయమున నంతే తాలిమితో వెనుకకుఁ దగ్గనేర్చియుండును. అట్టి వీరుఁడు రాజ్యముల స్థాపించును. రాష్ట్రముల నిర్మించును. ఇతిహాసమాతని పేరఁ బూలపూజ యొనర్చుచుండును.

అయినను, నిరంగమునఁగొన్ని వేళల, సమయాచితముగ ముందంజవేయ బాగుగ నేర్చినను నుపద్రవ సమయమున వెనుకకు మరలుట నెఱుఁగని సేనానులు సైతము వచ్చుచుందురు. ఇట్టివారు నీతిసిద్ధాంతములను బాలించుటకొఱకు విజయలక్ష్మిని నిర్లక్ష్యభావముతోఁ దిలకించెదరు. ఈ పద్ధతిగల సేనాని సమరావని నొక్కమారడుగిడెనేని తన సైన్యమంతయు రూపుమాసిపోయినను సరే వెనుకకు మాత్రమెన్నఁడును తగ్గఁడు. సమయోచితజ్ఞానహీనుఁడగు నీసిపాయికిఁ బ్రాపంచిక విజయమెప్పుడో యొకమారు తప్ప సామాన్యముగ లభింపదు. అయినను నట్టిశూరుని పరాజయము సైతము పలుమారు విజయముకన్న నెక్కువ కీర్తిప్రదమైయుండును. సమయోచితజ్ఞుఁడగు సేనాపతి రాజ్యములను స్థాపించి రాష్ట్రముల నిర్మించినచో, నాత్మగౌరవరక్షణార్థమై ప్రా

ణములఁ ద్రుణీకరించు నీసేనాని - వెనుకంజవేయుట కలనైన నెఱుఁగని నీవీరావతంసుఁడు-రాష్ట్రముల నీతివర్తనమును సంస్కరించును. వారి హృదయఫలకములపైన నీతియొక్క ప్రాముఖ్యమును శిలాక్షరములనువలెఁ జెక్కెను. ప్రాపంచిక విజయమున నాతఁడు వన్నెకు రాకున్నను, ఏదైనసభయందుఁగాని, యుపన్యాసమునందుఁగాని, యాపురుషుని నామోచ్చారణమయ్యేనేని, తోడనే సభ్యులంద ఱేకగ్రీవముగా నాతనిస్తుతించి కరతాళ ధ్వనులఁజేయుదురు. సృష్ట్యంతమువఱకును నాతని పవిత్రనామము చుట్టును, ఆధ్యాత్మికగౌరవరూపక తేజః పరివేషముస్థిరముగ నేర్పడియుండును. మన కథానాయిక యగు సారంధాసహితము స్వగౌరవమునకై ప్రాణము లర్పించు నట్టి సేనానులలోఁ జేరినదే!

చక్రవర్తిపుత్రుఁడగు మొహియుద్దీన్ చేంబల్ నదీ తీరమునుండి, ఆగ్రాపురోన్ముఖుఁడై పోవునప్పుడు భాగ్యదేవత తన చల్లని నీడనాతనిపైఁబడవైచు చుండెను. విజయలక్ష్మి దృగంచలముల నాతని జూచుచు వరింప సిద్ధపడియుండె. కావున నాగ్రాపుర ప్రవేశమైనతోడనే, సార్వభౌమిక సింహాసన మాతనికిఁ దస్వరించుకొనెను.

సింహాసనము నధిష్ఠించిన వెంటనే, అవురంగ జేబు, సార్వభౌమిక సైన్యపు సరదారుల తప్పులమన్నించి వారిమన్నబుల నెప్పటివలెనే నిల్పియుంచెను. రాజా చంపత్ రాయఁడు తన కొనర్చిన స్వార్థరహితమగు నుప కారమునకుఁ బ్రతిఫలముగ బారాహజారి (పండ్రెండు వేలు) నాయకత్వో ద్యోగము నిచ్చియు, ఓర్ఛానుండి కాశీవఱకును నచ్చటినుండి యమునానదివఱకును జాగీ రొసంగియు, సన్మానించెను. బుంధేలు రాజసింహము మరల ఢిల్లీ సింహాసనపుమాండలికత్వమును తలధరిం చెను. మరల నొకమారు విలాసప్రధానములగు విందు లును, సభలును సమావేశము కాసాగెను. మరల సంగీత వాద్యశ్రవణసుఖాదులు తాండవ మాడఁ జొచ్చెను. మరల సారంధా మనఃపద్మము విచారతమ ముచే ముకుళించెను.

వలీబహద్దర్ ఖానుని వాగ్వైచిత్ర్య మనతికాల ముననే యాలమ్గీరు చక్రవర్తి హృదయమునఁ దనకాశ్ర యము సంపాదించుకొనఁగల్గెను. చక్రవర్తి యాతనిపైఁ దన కృపాదృష్టులఁ బఱపసాగెను. కాని తక్కిన విషయ ములకన్న తాఁగోల్పోయిన గుఱ్ఱము సంగతి మాటి మాటి కాతని మనమ్మును వేధించుచుండెను. ఒకనాఁడు

రాజకుమారుఁడగు ఛత్రసాలుఁ డాయశ్వమునే యధిష్ఠించి విహారమునకై బయటికేఁగి మార్గవశమున ఖాను గృహమును సమీపించుట సంభవించెను. సమయమునకై యెదురు చూచుచుండిన యాఖానుఁడు తన సేవకులకు సన్న చేసెను. వారు గుఱ్ఱము నపహరించిరి. రాజపుత్రుఁడొంటరి వాఁడగుటచే వారి నెదిరింపఁజాలక, నడిచి గృహమునకేతెంచి, సారంధాతో నాయుదంతమునంతయు విన్నవించెను. ఈ వార్తవిన్నతోడనే రాణిరోషారుణితలోచనయై "గుఱ్ఱముపోయినదను విచారము నాకు లేదు. కాని దాని వదలివచ్చిన నిన్నుఁజూచిన దుఃఖము వ్రేడముచున్నది. నీశరీరమున బుంధేలులకు సహజమగు వీరరక్తము ప్రవహించుచుండలేదా? గుఱ్ఱము నీకు లభింపకపోయిన మానె. ఒక బుంధేలుబాలుని నుండి యాతని యశ్వమునూడఁ దీసికొనుట నవ్వులాట కాదనియైన భవత్కరవాలబలమున నీవు చూపవలసియుంటి"వని విషాదము గదురఁబల్కెను.

పైవాక్యములతో నామె శౌర్యధనులగు దన యిరువదియైదుగుర సిపాయిలను సమరోద్యుక్తులుగా నియమించి తానును బురుషవేషమున వారి నాయకత్వ

మును వహించి, ఖానునియింటికిఁ బోయి విచారింప నతఁడావారువమునే యెక్కి దర్బారున కరిగియుండెను. సారంధా తత్‌క్షణమె విద్యుద్వేగమున దర్బారున కెదురుగఁ బోయిచేరెను. సభాసీనులందఱును ఈ వార్త నెఱిఁగి కళవళము నొందసాగిరి. రాజసేవకు లామూలలనుండి యీమూలలకును నీమూలలనుండి యామూలలకును బఱువిడి కూడిరి. ఆలమ్గీరు సైతము తన పీఠమునుండి లేచి సభాంగణమునకు వచ్చెను. సరదారులందఱు నాయుధపాణులై లేచి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. నలుదిక్కులఁ గోలాహల మారంభమయ్యెను. మున్నొకమారాసభయందే యమరసింహుని దారుణ కృపాణకాంతుల నవలోకించి యుండిన యనేకుల దృష్టియెదుట నప్పటిరంగము మరల మూర్తీభవించెను. అంతట సారంధా యెలుఁగెత్తి ఖానునితో "ఖానుగారూ! చేంబల్ నదీ తీరమునఁ జూపవలసి యుండిన శౌర్యమును మీరు నేఁడొక బాలునియెడఁ జూపి యుండుట యొంతయు లజ్జాకరము. బాలునినుండి యశ్వమును లాగికొనుట మీకు న్యాయముగనే తోఁచినదా?" యని యడిగెను.

కన్నుల నిప్పులు వెదజల్లుచు ఖానుఁడు కఠినముగఁ బలికెను. "నావస్తువును దమస్వాధీనము చేసికొనుట కితరులకెట్లధికారము గలదు?"

రాణి:—రణభూమియందు నాకు దొరకిన యీవస్తువు నాదికాక మీ దెట్లగును? నా వస్తువును మీరింత సులభముగ లాగికొనఁజాలరని దృఢముగఁ జెప్పుచున్నాను. దానికొఱకు నే నొకసహస్ర సైనికుల రక్తపాతమునకు సిద్ధపడియున్నానని యెఱుంగుఁడు!

ఖాను:—ఈ గుఱ్ఱమునకు మారుగ నాలాయములోని యశ్వముల నన్నిఁటిని వదలుకొనెదను గాని దీనిని మాత్రమియ్యను.

రాణి:—నేను నాగుఱ్ఱమును దీసికొనక మానను!

ఖాను:—దానియెత్తు స్వర్ణరత్నాదులనైన నిచ్చెదను గాని దాని నియ్యను.

రాణి:—అట్లయిన నావిషయమును ఖడ్గములు తీర్మానించుఁగాక!

అంత బుంధేలు సర్దారు లొఱలనుండి కరవాలముల దూసిరి. కొంచెము సేపటిలో నాసభాంగణము రణాంగణముగ మాఱియేయుండును గాని యంతలో, ఆలమ్గీరడ్డమువచ్చి "రాణీగారూ! మీ భటులవారింపుఁడు. గుఱ్ఱమును మీకిప్పించెదను. కాని దానివెల మాత్రము చాల హెచ్చుగు"ననెను.

రాణి:—దానికై నేను నాసర్వమును గోల్పోవసిద్ధముగ నున్నాను.

ఆలం:—జాగీరు మన్సబులుగూడనా ?

రాణి:—జాగీరుమన్సబులు నాకొక లెక్కయా ?

ఆలం:—మీరాజ్యముకూడ నంతేయగునా ?

రాణి:—అదియు నాకుఁ దృణప్రాయము.

ఆలం:—ఇంతటి త్యాగమొక్క గుఱ్ఱము కొఱకుగా !

రాణి:—అయ్యో ! గుఱ్ఱము కొఱకుగాదు. ప్రపంచమందలి పదార్థములన్నిటిలోఁ బ్రియతమ మగు నదేదియో దానికొఱకు

ఆలం:—అదేది ?

రాణి:—ఆత్మగౌరవము.

ఈవిధముగ రాణీ సారంధా యొక గుఱ్ఱము కొఱకుఁ దన విశాలమగు జాగీరును గొప్ప మనసబును, చక్రవర్తికిఁ దమయెడఁగల గౌరమునుద్యజించెను ! ఇంతియకాక, సార్వభౌముని యాగ్రహమునకుఁగూడఁ బాత్రురాలయ్యె. ఆ నిముసమునుండి యామరణాంతమును, చంపత్ రాయఁడు మనశ్శాంతి ననుభవింపలేదు.

షష్ఠము రంగము

చంపత్ రాయఁడు మరల జీరజ్ దుర్గమున నివాసముండెను. మన్సబు జాగీరులను గోల్పోవుట యాతనికి వ్యసనము గలిగించెనుగాని, భార్యస్వభావమును బూర్తిగ నెఱింగినవాఁడగుటచేఁ దనవ్యాకులతను బయటికిఁదోఁపనియ్యఁడయ్యె. కొంతకాలమిట్లు సుఖముగనే కడచెను. ఆనాఁటి సారంధాకఠిన వచనముల నాలగ్గీరు మఱచియుండలేదు. కనుక సోదరులతోఁ గలిగిన వ్యవహారములనుండి తీఱికయైనఔ డనే యాతఁడొక ప్రబలసైన్యమును చంపత్ రాయనిశిక్షింపఁ బంపెను. సమరానుభవముగల యిరువదియిద్దఱుసరదారు లీదండయాత్రకై నియోగింపఁబడిరి. చంపత్ రాయని పిన్ననాఁటి క్రీడాసఖుఁడును బాల్యస్నేహితుఁడును నగు 'శుభకర్ణుఁ'డను బుంధేలుఁడు చక్రవర్తిసేనకు సుబేదారుగనుండి రాయని సాధింప బద్ధకంకణుఁడయ్యెను! ఇంకను ననేకులు బుంధేలు సరదారులు, తమరాజు పక్షమునువదలి చక్రవర్తి సేనాధిపతితోఁ జేరిరి. పోరు మహాఘోరమయ్యె. సార్వభౌమునిక్రీఁగంటి చూపులయాశ సోదరులను సోదరుల రక్తమునకుఁ బిపాసాతురులఁ జేసెను. ఈ యుద్ధమున రాజునకే జయముగలిగినను నతనిబలము పూ

ర్తిగాఁగోలుపవడెను. అతని రాజ్యమునకుఁ జుట్టుపట్టులనున్న బుందేలు సంస్థానికులు చక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ దమ కర్తవ్యధర్మము నమ్ముకొనిరి. ప్రాణమిత్రులలో గొందఱు అక్కఱకువచ్చిరి. కొందఱు వంచించిరి. బంధువులు మొగములఁ దప్పింపసాగిరి. ఇన్ని యిక్కట్టులు ప్రాప్తించినను చంపత్ రాయఁడు ధైర్యమువదలినవాఁడు గాఁడు. జీరజ్ దుర్గమును వదలి మూఁడు సంవత్సరముల వఱకాతఁడు పర్వతారణ్యముల నిల్లుగఁ జేసికొనెను. వేటమృగములవలె దేశమందంతటను సంచరించుచుండు చక్రవర్తిసేనలలో నేదైనవొక దాని ననుదిన మెదుర్కొన వలసి వచ్చుచుండెడిది. సర్వకాల సర్వావస్థలయందును రాణి భర్తకుఁ దోడునీడయై ధైర్యమిచ్చుచుండెను. ఓర్పునొక మూలకుఁ బోఁద్రోలి, యాశ నడవిపాలు చేయు నంత భయంకర సమరసమయము లందును, నాత్మగౌరవ రక్షణోద్యోగ మాతని మనోదృష్టియెదుట మూర్తి భవించి యుండెడిది. ఒక సంవత్సరమువఱ కీవిధముగ జరిగిన పిదపఁ జక్రవర్తి సేనాపతులు విసికి ‘ఈపులిని వేటాడుటకు దేవరకుఁ దప్ప వేఱొకరికి సాధ్యముకా’దని విన్నపమంపుకొనిరి. దానికుత్తరముగ ‘ముట్టడులనాపి, సేనల మరలించుకొని రం’ డనునాజ్ఞాపత్రము వచ్చెను.

‘ఈయులబడి దప్పిన దింతెచాలు’ ననుకొని రాయఁడు ఓర్ఛాదుర్గమునకు వచ్చి నివసించెను. కాని దట్టమగు మబ్బునుండి కొంచెము సేపుబయటఁబడి ప్రకాశించినను మరల మేఘాచ్ఛాదితుఁడగు భాస్కరునివలెనే కొన్ని మాసముల శాంత జీవనము తరువాత రాయభాస్కరుఁడు మరల వనవాసముపాలు గావలసివచ్చెను.

సప్తమ రంగము

మూఁడువ్వారములనుండి చక్రవర్తిసేనలు, ఓర్ఛాదుర్గమును ముట్టడించి యున్నవి. హృదయములను భేదించు కఠినవాక్యములవలె ఫిరంగిగుండ్లు ప్రహరీగోడలను భేదించుచున్నవి. కోటలోనుండిన యిరువదివేల జనులల్లో సగముకన్న నెక్కుడుగ స్త్రీలును, దాదాపుగా నంతమందియె బాలురును నున్నారు. పురుషుల సంఖ్య దినదినమునకును దగ్గుచున్నది. గాలిదైన లోనికిఁ జొరకుండ నలుదెసల మార్గము లరికట్టఁబడినవి. భోజన సామగ్రు లత్యల్పములుగ శేషించియున్నవి. భర్తల యొక్కయు బిడ్డలయొక్కయుఁ బ్రాణములఁ గాపాడుట కొఱకు స్త్రీ లుపవాసవ్రతములఁ గడపుచున్నారు. ‘కొలఁదిదినములలోనే యందఱమును నిరాహారులమై

మడియవలసియుండు' నను నిశ్చయము వారి నందఱను గంతగతప్రాణులఁ జేసినది. స్త్రీలు సూర్యునిదిక్కు చేతు లెత్తి శత్రుసేనల శపించుచున్నారు. బాలురు కోపావేశ పరవశులై తమ చిన్ని చేతులలో శత్రుసేనలపైకి విసరి వైచుచుండిన రాళ్లు కోటగోడల వఱకైనను బోవుచుం డుటలేదు. దురదృష్టవశమున చంపత్ రాయఁడుకూడ జ్వరబాధచేఁ గడు డస్సి మంచమునట్టి యున్నాఁడు. అప్పుడప్పు డాయనను జూచుటవలన నించుక యూఱట గలుగుచుండినను కోటలోనివారందఱు సంక్షోభమగ్న మానసులై యుండిరి.

ఇట్టితరుణమున, రాజు సారంధాతో "సారఁ! శత్రువులు నేఁడు తప్పక గోటలోఁ బ్రవేశించెదరని తోఁచెడి" నని పలికెను.

సారం:—అట్టిదినము జూచుఁ దౌర్భాగ్యము నీ కన్ను లకు దేవుఁడు గలుగఁజేయకుండుఁ గాక!

రాజు:—మన యవస్థ కేమి గాని 'మనతోఁ బాటి నిర్దో షులుగూడ నిడుమల గుడుచుచున్నారు కదా' యని తలంచినపుడు మనస్సున కగు నెవ్వగ యిట్టి దని చెప్పఁజాలను.

సారం:—మన మిక్కడనుండి వెడలిపోయినచో—

రాజు:—ఈ నిస్సహాయులను వదలిపెట్టియా?

సారం:—వా రనుభవించుచున్న యాపదలకు మనమే కదా కారకులము. కనుక మన మొకవేళ వెడలి పోయినచో శత్రువులు వీరియెడ కనికరముఁ జూపవచ్చును.

రాజు:—నేను వారిని విడువఁజాలను. ఏపురుషులు మనకొఱకుఁ దమ యసువుల బలియిడిరో వారి భార్యాపుత్రుల నిట్టి స్థితియందు వదలిపోవ నొల్లను.

సారం:—మన మిచ్చటనుండి మాత్రము వారికేమి సహాయము చేయుచున్నాము?

రాజు:—చేయకపోయినను వారితోఁగూడఁ జచ్చుట కైన వీలుకలదుగదా! వారి రక్షణోద్యమమున నేను ప్రాణములఁ బాసెదను; వారికొఱకుఁ జక్రవర్తి సైన్యముల వేడుకొనెదను. చెఱసాల దుఃఖముల ననుభవించెదను. కాని వారిని విడువను.

సారంధా వెలవెలఁ బారిన తన ముఖమును వంచుకొని తనలో 'నిజముగనే చిరమిత్రులగు వీరిని శత్రుసైన్యముల కోపాగ్నికి బాసటఁ జేసి మన ప్రాణములఁ గాపాడుకొనుటయేటి శౌర్యము? నాకిట్టి స్వార్థపరాయ

ణత్వావు టుద్దేశమేల కలిగెను? నాథునిపరాధీన దైన్యమునుండి కాపాడవలయునను గాఢమగుతలంపు మానవ కర్తవ్యభావము నడచి వైచినదికదా' యని తలంచి మరల భర్తతో "ఒకవేళ శత్రుసేనలు వీరిని బాధింప వను నిశ్చయముమీకుఁగలిగినచో నావేడికోలు నంగీకరింతురా?" యని యడిగెను.

రాజు:—అట్టి నిశ్చయముఁ గలిగించు వారెవరు?

సారం:—చక్రవర్తియొక్క సేనాధిపతి వ్రాత.

రాజు:—ఆ! అట్లయిన నొప్పుకొనెదను. కాని యింకొక సంగతి. వీరందఱు సంతోషపూర్వకముగ నన్ను వీడుకొల్పవలయును.

సారంధా కొంచెముసేపు విచారసాగరమున మునింగి యుండెను. "సేనాధిపతితో నిట్టి యొడంబడిక చేసికొనుటెట్లు? సందేశమును దీసికొని పోవు వారెవరు? ముష్కరులగు నాశాత్రవు లిట్టి నియమమున కెట్లులోబడుదురు? రెండుమూఁడు దినములలో జయమబ్బునను నమ్మకముగల శత్రుసేనలు సంధి కెట్లంగీకరించును? వాక్చమత్కృతిచేతను వ్యవహార నైపుణిచేతను నీపనిని నెరవేర్పఁ యోగ్యుఁడగు వాఁడెవ్వఁడు గలఁడు? ఛత్రసాలునిచేత నీకార్యము నెఱవేరునా?"

యను తలంపు లామె మనస్సు ననేకమార్లు బాధించి తుదకు ఛత్రసాలుని బిలువనంపఁజేసెను. ఈ ఛత్రసాలుఁడు రాణియొక్క సుతచతుష్టయమున, తక్కిన వారికన్న నెక్కువ ధీమంతుఁడును వచోమాధుర్యముగల వాఁడును నైయుండినందున తల్లి కీతనియందెక్కువ మక్కువ గలిగియుండెను. ఛత్రసాలుఁడువచ్చి తల్లికిఁ బ్రణామము లొనర్పఁగానే, రాణి కనుదమ్ముల నశ్రువులునిండి హృదయమునుండి యొక దీర్ఘనిశ్వాసము వెలువడెను.

ఛత్ర:—అమ్మా! నాకేమి యాజ్ఞ?

రాణి:—ఈనాఁటి యుద్ధవార్తలేమి?

ఛత్ర:—మనభటు లేఁబదిమంది యిదివఱకు మడసిరి.

రాణి:—హా! పరమేశ్వరా! బుంధేలుల మానములఁ గాపాడు భారమిఁక నీదే?

ఛత్ర:—నేఁడు రాత్రివేళఁగూడ యుద్ధముచేయ నుంకించుచున్నాము.

అంతరాణి తన యుద్దేశమును నాల్గుమాటలతో నాతనికిఁ దెల్పి "ఈ కార్యమున కెవరిని నియోగించిన బాగు" అని ప్రశ్నించెను.

ఛత్ర:—నన్ను నియోగింపుము

రాణి:—నిన్నా ! నీవి కార్యము నెఱవేర్పఁగలవా ?

ఛత్ర:— నాకు నాశక్తిని గూర్చి యట్టి నమ్మకము గలదు.

ఛత్రసాలుఁడా సందేశమును గొని వెడలి పోవున పుడు తల్లి తన తనూజుని గౌఁగిలించుకొని "ఈశ్వరుఁడు నీమోమును ద్వరఁగాఁజూచు భాగ్యము నాకుఁగలుగఁ జేయుగాత"మని దీవించి కొంత సేపటివఱకుఁ గన్నీరు మున్నీరుగ నేడ్చెను. పిమ్మట నాకసమువంకఁ దనకర పల్లవములనెత్తి "దేవా! యశఃకాముఁడును వీరశిరో మణియు నగు నా నవయౌవన పుత్రుని బుందేలుల మానరక్షణమునకై నీకర్పించితిని. నీవుగాక మాగౌరవము నిలువఁబెట్టువారు మరెవ్వరుగలరు? కరుణతో నాయొసఁ గిన యీ యమూల్యార్పణము నంగీకరింపుము" అని వేడెను.

అష్టమ రంగము

మరుచటిదిన ముదయమున, రాణి స్నానముచేసి, పళ్లెరమునఁ బూజాద్రవ్యముల నిడుకొని దేవాలయము నకుఁ బోవునప్పు డామెముఖము పచ్చఁబారియుండెను. కన్నులఁ జీకటులు గ్రమ్మెను. నిద్రాదేవియొక్క సన్నాహ

నాస్త్రప్రభావము విచారగ్రస్తులగు వారియెడఁ బని చేయదుకదా! అట్లామె దేవతామందిర ద్వారమును జేరువఱ కామె చేతనున్న పళ్లెరమున, మొనకుఁ గాగితము చుట్టఁబడియుండిన బాణ మొకటి వచ్చిపడెను. రాణిపళ్లెరము నాలయపు టరుగుమీఁద నునిచి కాగితమును దీసి చదువునప్పు డామెమోముఁదమ్మి వికసితమై కన్పట్టెను. కాని యావికాసము చాలసేపు నిలచినది కాదు. "అక్కటా! ఈ కాగితమునకై నవయావనుఁ డగుబిడ్డ నొకనిని బోఁగొట్టుకొంటినిగదా! కాగితపు ముక్కకొఱ కింతవెల నిచ్చినవా రీప్రపంచమున నెవరైననుందురే?" యనుమాట లామె పెదవులనుండి వెడలెను.

సారంధా దేవళమునుండి మరలి వచ్చినతోడనే నాథునికడ కరిగి "మనోనాథా! మీరు రాత్రి చేసియుండిన వాగ్దత్తము నిప్పుడు నెఱవేర్చవలయు" ననెను.

రాజు కలవరముతో మేల్కాని "నీవాగ్దత్తమును నీవు నెఱవేర్చితివా?" యని యడిగెను.

రాణి తానుదెచ్చిన కాగితమును రాజుచేతి కందియ్య నాతఁడు దానిఁ దుదివఱకుఁ జదువుకొని "సరి. ఇఁక నాకు మనవారినిఁగూర్చి చింతలేదు; పోవుదము.

ఈశ్వరానుగ్రహ ముండిన మరియొకమారి శత్రువుల రక్తముచే నా కరవాలపుడప్పి దీర్చెదను. కాని ప్రేయసీ! నిజము చెప్పుము. ఈయొడంబడిక కెంత వెలఁ జెల్లించితివి?" యని ప్రశ్నించెను.

రాణి:—(యశ్రుపూరితనయనయై) చాల ప్రియమైన వెల!

రాజు:—అదెంత?

రాణి:—సుకుమారుఁడగు నొక కుమారుఁడు..

రాజామాటవిని నిశ్చేష్టితుఁడై కొంతసేపటికి "ఏకుమారుఁడు? అంగదరాయఁడా?"

రాణి:—కాఁడు.

రాజు:—రత్నసాహుఁడా?

రాణి:—కాఁడు.

రాజు:—ఛత్రసాలుఁడా?

రాణి:—అవు నతఁడే—

ఈశబ్దమును విన్న చంపత్ రాయఁడు, కంఠము నఱకఁబడిన పులుఁగుమాడ్కి, నొక్కమారు పై కెగసి మరల శయ్యపైఁ బడి మూర్ఛితుఁడయ్యె. ఛత్రసాలుఁ డాతనికిఁ గడు గారాబుకొడుకగుటయే కాక నాయన యాశలన్నియు నాతనియందే యుండెను. అఱగంట తరు

వార్తఁ దెలివివచ్చినపిమ్మట "సారంధా! నాకీమాట ముందుగానే తెలిసియుండినచో ఛత్రసాలుని గోల్పోయియుండను. ఛత్రసాలుఁడు మృత్యువువాతఁ బడియునేని, బుందేలువంశ జ్యోతి కొండ కెక్కెనుగదా!" యని కట్టరాని వెవ్వగతో దీనముగఁ బలికెను.

ఆరాత్రి కోటలోని వారికిఁ గడువిషాదముగఁ గడచెను. స్త్రీలందఱును రాణిపాదముల పైఁబడి "మమ్మెన్నఁటికిని మఱువవలదని వేడుకొనుచుండిరి." పురుషులు "చిన్ననాఁటనుండియు నీడవలె మీ వెంటనున్న మమ్మునిప్పుడు సైతము మీ వెనువెంటఁ గొనిపొం"డని జాలిగదురఁ బలుకుచుండిరి. కోటయంతయు దుఃఖరూపమును దాల్చెను. సారంధా స్త్రీలనందఱను గాఁగిలించుకొనెను. చంపత్ రాయఁడు పురుషులందఱ సెలవుఁగైకొని, సహస్రసంఖ్యాకులగు జనులు వియోగదుఃఖమున హాహాకారములు సేయుచుండఁ బల్లకి నెక్కెను. అచ్చటివారందఱి డెందములును 'మరల నీవు మహాత్మునిజూచు నదృష్టమబ్బునా' యని సందియమున గొందలమందుచుండె. ఇదియే తుదిదర్శనమని వారికిఁ దోఁచసాగెను. అంతియకాని, పల్లకియే యాతని శవవాహనమగునని యెవరు తలంపఁగల్గిరి?

కటికచీకటులచే నిండియుండిన నాఁటిరాతిరి యాకాశమున మాత్ర మసంఖ్య నక్షత్ర రూపకదీపికలు వెలుంగుచుండెను. కాని సమాధిదీపములవలె నవి కాంతి విహీనముగనుండెను. దుర్గమంతయు శ్మశాన వాటికఁబోలె రోదనధ్వానములతో నిండి వినువారి గుండెలఁ బగులఁ జేయఁజాలియుండె. అత్తఱి రాణి సైనిక వేషముధరించి యశ్వారూఢయై వెంటరాఁగా, పల్లకి సారంగము మార్గమున దుర్గమును దాటెను.

అనేకసంవత్సరముల క్రింద నిట్లభయంకరముగ నుండిన యొకరాతిరి మాచదువరుల స్మరణయందుండ వచ్చును. ఆరాత్రి సారంధామనస్సు ప్రేమామృతపు రుచినెఱింగి యుండలేదు. ఆసమయమున శీతలాదేవి చెప్పిన భవిష్యత్తిప్పుడు యథార్థమైనది కదా! అప్పుడు సారంధాయొసంగిన ప్రత్యుత్తర వాక్యములోని భవిష్యత్తుసైత మిప్పుడు నిజమగునా?

నవమ రంగము

మధ్యందిన మార్తాండుఁడు కిరణవ్యాజమున నిప్పుకణముల వెదఁజల్లుచుండెను. తీక్ష్ణమై, శరీరముల దహింపఁజేయు వేడిగాడ్పు దావానలము చందమున

శరణ్యమును మండించుచు దిరుగుచుండెను. అగ్నిదేవుని సైన్యమంతయు విచ్చలవిడిగ విహరించుచున్నదో యనునట్లు తోఁచుచుండెను. భూమ్యాకాశమధ్య ప్రదేశము నుష్ణధూళి మేఘమువలెఁ గ్రమ్ముకొనెను. అట్టి వేళ సారంధా వారువమునెక్కి భర్తపల్లకిని వెంటఁ గొని పశ్చిమ దిశోన్ముఖయై చనుచుండె. ఓర్ఛాదాటి పది క్రోసులదూరమేఁగిన పిదప నిఁక భయము లేదని మనస్సునకు ధైర్యముదోఁప నారంభించెను. మూర్ఛావశుఁడై యుండిన రాజుపల్లకిని మోయుబోయలు మార్గాయాసముచేఁ గడుడస్సి చెమ్మటయందు మునింగి తేలిరి. వెంటవచ్చు నైదుగురాశ్వికులును, వీరదంపతులును, బోయలతోఁ బాటు దాహాతిశయముచేఁ దహతహలాడుచుండిరి. నీడనిచ్చువృక్షము కొఱకును, నీటినిచ్చు బావికొఱకును వారందఱు దృక్కులత్యాతురతతో వెదకుచుండెను.

అంతరాణి వెనుకకుమరలి చూచునప్పటికి ఆశ్విక దళమొకటి వచ్చుచుండెను. శాత్రువులు తమ్మువెంట నంటివచ్చుచున్నారనియు ముందేదో కీడుమూడ నున్నదనియు నామెకు భయముదోఁచెను. కాని తరువాత తన తనూజ లొకవేళ సహాయమునకై వచ్చుచున్నారేమో

యును నాశ కలుగసాగెను. నిరాశావశులై యున్నప్పుడు సైత మాశాంకురము లగపడుట మానవస్వభావమే కదా! ఇట్లు కొంచెము సేపటివఱకా శూరవనిత యొకప్పు డాశకును మరొకప్పుడు భీతికిని లోబడుచుండ, నంతలో నాయాశ్వికులు రాజు పరిజనమును సమీపించిరి. శత్రు సేనల రాకను జూచి రాణి దీర్ఘ విశ్వాసము వదలెను. అంత నావిదుషీమణి పల్లకి దింపుకొన బోయల కాజ్ఞాపించెను. వెంటనున్న బుందేలు సిపాయిలుగూడ ఖడ్గహస్తులై సమరమున కాయత్తులైరి. దౌర్బల్యమువలనఁ దనయవస్థ కడు దుఃఖకరముగ నుండినను, బలమైనగాలి సోకఁగనే ప్రజ్వరిల్లు చిదుగులుగప్పిన నిప్పువలె, శత్రువుల యాగమనవార్త నెఱింగినతోడనే శరీరమునకు బలము హెచ్చ, రాజు పల్లకీఁదిగి బాణతూణీరములఁ గేల బూని వెలువడెను. ఒకప్పుడు పరసేనలకు యముసందేశముఁ బోలియుండిన యాశూరుని బాణ మిప్పుడు నిరర్థకమై వంగిపోయెను. తలవడఁకసాగె. నేల చదికిలఁబడియె. ఇఁక నదృష్టదినములు గడచిపోయినవను మనోనిశ్చయ మాతనికిఁ గలిగెను. సర్పమును జూడఁగనే యెగురనుంకించి మరల నేలగూలు రెక్కలులేని పక్షి విధమున చంపత్ రాయఁడు దనస్థానమునుండి లేచి

మరల క్రిందఁ బడెను. సారంధా భాష్పాకులితనేత్రయై "నాథా!" యని యొక్కమా రుచ్చరించి యూరకుండెను. తరువాత నామె పెదవులనుండి మాట వెడలలేదు. ఇట్టి సమయములందు, మౌనము ఉపన్యాసముకన్న నెక్కువభావ బోధకమై యుండునుగదా! పాపము సారంధావంటి శూరవనిత సైత మాతరుణమున స్త్రీజన సహజమగు నబలాత్వమునకు లొంగిన ట్లగపడుచున్నది! అవును; కొంతవఱకు మౌగ్ధ్యము స్త్రీలకు భూషణాస్పదమే యనుటయం దెవరికాక్షేప ముండును? చంపత్ రాయఁడు భార్యనుజూచి "చూచితివా సారంధా! మనభటులలో మరియొకఁడుఁగూడ మృత్యుకరాళమునఁ బడెను. ఏ యవమానముఁ దప్పించుకొననే నాజన్మము యత్నించుచుంటినో, యాయవమానమే అవసానసమయమున నే ననుభవింపవలసి వచ్చెను! నా కట్టెదుటనే శత్రువులు నీ పవిత్రగాత్రము నంటుచుండ, నేనున్న తావునుండి కదలఁజాలని యవస్థయం దుండుట తటస్థించెను! అయ్యో! మృత్యుదేవతా! ఎన్నడు నా యవమానమున కంతము కలిగింతువో కదా!" యని వగవసాగెను.

ఈవాక్యములఁ బలుకువేళ నావీరపురుషున కొక సంగతి జ్ఞప్తికి వచ్చినందున దవ్వుననున్న ఖడ్గముపై కాతనిహస్తముఱికెను. కాని కరముల బలహీనతను దలంచి యాప్రయత్నమును మానుకొని "సారంధా! నీ వనేకమారులు నామానము గాపాడియుంటివి! జ్ఞాపకమున్నదా?" యని యడిగెను.

ప్రియుని వాక్కునుండి వెలువడిన యీమాటలు సారంధా మనోదౌర్బల్యమును బాఱఁదోలెను; అశ్రువు లారిపోయె; వాడియుండిన ముఖకమలముపై మరల నరుణకాంతి పొడచూపెను. "ఇంకను నేను నా మనోనాథునకు సాయముచేయఁగలనుగదా!" యనుభావ మామెను దుఃఖనిద్రనుండి మేలుకొల్పెను. అంత నామె భర్త దిక్కు మొగమై "ప్రాణేశ్వరా! ఈశ్వరుఁడు రక్షించిన జీవితాంతమువఱకును నల్లే కాపాడెద"నని ధైర్యముతోఁ జెప్పెను.

చంపత్:—నీవు నాకోరిక నెన్నఁడును వృథపుచ్చిన దానవు కావు.

సారం:—ప్రాణములు బొందిలో నుండునంతకాలము వృథపుచ్చను.

చంపత్:—ఇదియే నాతుదికోరిక యగునేమో! దీనిని తప్పక నెఱవేర్చవలయుఁ జుమా!

అగారము పాలుగాకుండ నాత్మహత్య చేసికొనఁ దన్నుఁ బ్రేరేపించుట భర్తయుద్దేశమై యుండుననితలఁచి సారంధా తనకరవాలము నెదకానించి "నాథా! ఇది తమకోరిక కాదు. తమపాదరాజీవములపైనఁ దలమోపి యసువులఁబాయుట నామనోభీష్టమని నమ్ముఁడు" అని నమ్మకముదోఁపఁ బలికెను.

చంపత్:—నీవు నాయభిప్రాయమును గ్రహించియుండ లేదు. శృంఖలబద్ధములగు గాళులతో, ఢిల్లీపుర వీధులందు లజ్జాకరముగ దిరుగుమనియా నన్ను శత్రువుల కప్పగించి పోయెదవు?

సారంధా! ఆశ్చర్యమగ్న మానసయై, భర్త యుద్దేశము నెఱుంగఁ జాలక యామెనాథుని మోము వంకఁ దేఱిపాఱఁ జూచెను.

చంపత్:— కోమలీ! నాకొకవరదాన మొసఁగఁ గలవా?

రాణి:—నిశ్చింతగా నడుగవచ్చును

చంపత్:—ఇదినిన్ను వేడు నాతుది మనోరథముసుమా! నాచెప్పినయట్లు చేసెదవా?

రాణి:—నాథా! సందియమేల? తప్పక చేసెదను సెలవిండు.

చంపత్:— మాటయిచ్చితివి. వెనుకకుఁ దిరుగఁ గూడదు.

రాణి:—(వడఁకుచు) సెలవిండు—

చంపత్:—నీఖడ్గముతో నాహృదయమును ఛేదింపుము.

రాణికిఁ బిడుగు వడినట్లుదోఁచె. అయినను గొంతతాలిమి వహించి యామె "ప్రాణేశ్వరా! ప్రపంచమున నిట్టిందేని జరిగెనా?" యనెను.

రాజు:---సంకెలల వేసికొనుటకై జీవించుట నాకిష్టము లేదు.

రాణి:---ఇట్టికార్యమునకు నే నెట్లుతోడ్పడనేర్తును? జీవితేశ్వరా! మన్నింపుము—

ఇంతలో రాజు ననుచరులలోని నైదవ యాశ్వికుఁడుఁగూడ గాయపడి నేలఁగూలెను. అదిచూచి, రాజు పరాభవక్లేశజనిత క్రోధముతో "నిట్టి సమయముననే కదా నామానముఁ గాపాడెదనని నీవు పంతముచేసి యుంటివి" యనెను. చక్రవర్తి సైనికులు రాజుపైకి వచ్చునంతలో, రాణి తన కటారును రాజువక్షమునఁ

గ్రుచ్చెను. ఎదనుండి రక్తము ప్రవాహమువలె గారు చుండినను ముఖమునఁ జిఱునగవు వ్యక్తమగుచుండెను.

అక్కటక్కటా! ఎట్టి విషాదకరమగు దృశ్యము! ఏయువతి భర్తకొఱకుఁ దన ప్రాణముల నర్పింప సిద్ధముగనుండెనో యాయువతి తనభర్తకు హంతకురాలయ్యెను! ఏవక్షస్స్థల మామె యౌవనసౌఖ్యములకు స్థానమైయుండెనో, యే వక్షస్స్థలమామె యాసలకాటపట్టుగను, మనోరథమ్ముల కాశ్రయమ్ముగను, నుండెనో, యే వక్షస్స్థల మామె గౌరమునకుఁ గాపరిగను, ప్రేమకు నిదానముగను, నుండెనో, యావక్షస్స్థలమును నేఁడు సారంధా కరవాలము ముద్దిడుకొనుచున్నది! ఈ ఖడ్గము విధి నిర్వాహణపుఁ గటారు! ఈ ఖడ్గ మనురాగపు బల్లెము! కానిచో నే స్త్రీఖడ్గ మిట్టిపని చేయఁ గల్గును?

ఆహాహా! ఆత్మగౌరవా సక్తియొక్క పరిణామ మెట్టి సంతాపకరమైనదో చూడుఁడు! ఉదయపుర మార్వాడదేశ చరిత్రములలో సైత మాత్మగౌరవము యొక్కయు, ధైర్యసాహసములయొక్కయు నిట్టియుదాహరణము లగపడుట దుర్లభము! తమ ప్రాణములఁ బాయుట స్త్రీలకుఁ గడు సులభమైనకార్యము. కాని, యిట్టికార్యమును సారంధావలనఁ దప్ప మఱి యేవనిత

వలనను నెఱవేఱియుండలేదు. అసూయవలనను, విషయసుఖాసక్తివలనను, దమభర్తలయుసురులఁ గొనినస్త్రీలనేకులు గలరు. కాని కర్తవ్యనిర్వహణమునందు, పాతివ్రత్యరక్షణమునందును, ఆత్మగౌరవ నిరతియందును, ఇట్టికీర్తిప్రదమగు బలిదానము ఎచ్చటను గానరాదు!

సారంధాయొక్క నిరుపమానధైర్యమును జూచి చక్రవర్తిసైనికులు చిత్రప్రతిమ లైరి. వారి మనసునందుండిన విరోధము గౌరవభావముగ మాఱెను. అంత వారిసరదారులుముం దడుగిడి యిట్లువిన్నవించిరి. "అమ్మా! మేమందఱమును మీదాసులమని దైవసాక్షిగఁ బ్రమాణము సేసెదము. మీయాజ్ఞ మాకు శిరసావంద్యము." రాణి యామాటలకుఁ జిఱునవ్వునవ్వి "మా కుమారులలోనెవ్వఁడైన బ్రతికియుండెనేని, మాశవములను వానికి నప్పగింపుఁడు" అని చెప్పి రక్తసిక్తమైన యాకటారును దన రొమ్మునఁ గ్రుమ్మికొని, భర్త వక్షస్స్థలమునఁ దల నునిచి నేల కొఱగి ప్రాణములఁ బాసెను.

గీ॥ కాలమా! యొకించుక మమ్ముఁ గనికరించి
మా కొసఁగరాదె మా మహామహుల మరల? ఆరుముఖుడు

ముసలిదాని యుసురు

ప్రథమ రంగము

గీ. దీనయగు నాఁడుదాని దుఃఖానలమునఁ
బాడుకాలేదె భాగ్యనగపట్టణంబు ! — పాదీశు.

భైరవమూర్తి ధుమ ధుమ లాడుచు గుమ్మము వెలుపలికివచ్చి విసుకుకొనుచుఁబల్కెను "ఇటువంటి బ్రతుకుకంటెఁ జావుమంచిది."

మృత్యుదేవతను దిట్టనివాఁ డీప్రపంచమున సాధారణముగాఁ గానరాఁడు. మనుష్యుని చేతిలోనే యుండిన పక్షమున మృత్యువు నామమాత్రావశిష్టమైయుండును. మృత్యుదేవతను బిలచువారు కూడఁ జాలమందిగలరు; కాని యన్ని యాహ్వానముల నంగీకరించుటకు దానికి తీఱికయెక్కడిది? కావలసినంత తీఱికయే యుండినచో నేఁడు జగమంతయు నిర్మానుష్యమై యుండెడిది !

భైరవమూర్తి మాయవర గ్రామములోఁ బ్రసిద్ధుఁడగు దేశపాండ్యా. గొప్పవంశస్థులందుండవలసిన లక్షణము లన్నియు నతనియందుండెను. అహంభా

వము, దౌర్బల్యము, ఎంత విస్తారముగా నుండెనో, అతని యందాగూడ నంతయెక్కువగా నుండెను. మనమూర్తికి పైఁజెప్పిన గుణములు పిత్రార్జితమైన యాస్తి. అతఁడు ప్రతిదినము ప్రాడ్వివాకన్యాయస్థానము(మునసబుకోర్టు) లోపలి యొక వేఁపచెట్టుక్రిందఁబగుళ్లువాసిన యొకబల్ల మీఁద దస్తరము విప్పుకొని కాగితములఁ దిరుగ వేయుచుఁ గానవచ్చుచుండును. ఏదైన 'లా'విషయమునుగుఱించి కోర్టులో వాదించుచుండఁగా నతనిజూచిన వారెవరును లేకపోయినను, జనులందఱు, ఆయనను 'వకీలుగారు' 'వకీలుగారు' అని వాడుకొనుచుందురు. మండుగాడ్పులు వీచుచున్ననుసరే, కుంభవృష్టి గురియుచుండిననుసరే, వడగండ్లు రాలుచుండిననుసరే, ఆయన స్వస్థానమును వదలువాఁడుకాఁడు. కోర్టునకుఁ బోవుచుండువేళ, పల్లెటూరివాండ్ర గుంపొకటి యాతనివెంట నడుచుచుండును. గుంపులోని ప్రతివాని దృష్టియు గౌరవభావ మిశ్రితమై యాతనిపైనఁ బ్రసరించుచుండును. అంతేకాదు. చుట్టుప్రక్కల గ్రామములలోని వారందఱకును నొకటే విశ్వాసము. "ఇతని నాలుక మీఁద సరస్వతీదేవి యున్నది."

ఇది వకాల్తువృత్తి యగునో కాదో మాకుఁ దెలి
యదు గాని, మొత్తముమీఁద నిదియాతనికి అనువంశి
కమగు వృత్తి. గౌరవ ప్రతిఫలము కోరకుండ చేయు
వృత్తి. ఆదా విశేషముగా వచ్చుచుండెనను మాట,
మాకు తెలిసియున్నంతవఱకు, కేవల మసత్యము.
వెండినాణెములు చేతిలోనికి వచ్చుమాట లేదుగదా,
రాగినాణెములైనను నతనిచేతిని సమీపించుటకు సందే
హించుచుండును!

భైరవమూర్తికి 'లా' వచ్చుననుమాట నిర్వివా
దాంశమే; కాని 'మొగమోట' మార్జనకడ్డము వచ్చు
చుండునఁట. ఏకారణమైననేమి, ఈవృత్తి యతనికి
గౌరవవృత్తియే కాని వేఱు కాదు. అతని సంపాదనకు
రెండే మార్గములు. అవి, చుట్టుప్రక్కలనుండు ధనవం
తురాండ్రగు వితంతువుల వ్యవహారములను జక్కఁ
బెట్టుట; సంపన్నులై తెలివిమాలిన గృహస్థుల పనుల
నెఱవేర్చుట. వితంతువులు తమద్రవ్య మాతని యొద్ద
దాచుకొను చుందురు. అవిధేయులగు కుమారులచేతఁ
జిక్కకుండ ముసలివాండ్రు తమడబ్బు నతని కప్పగించు
చుందురు. అతని పిడికిలిలోనికిఁ బోయిన తరువాత డబ్బు
బయటికివచ్చుట యెఱుఁగనే యెఱుఁగదు. మనమూర్తి

అప్పుడప్పుడు నప్పుకూడఁ జేయుచుండును. సంసారియైన వానికి ఋణములేక యుండునా? సాయంతనము వేళ నిచ్చెదనని యతఁడు బదులు తీసికొనును గాని సాయం త్రమెన్నఁడును రానేరాదు! అప్పులవాండ్రకు పైకముఁ జెల్లించుట జీవితకాలములో నతఁడెఱుఁగఁడు. ఇది యాతనికి తరతరములనుండి వచ్చిన పూర్వాచారము గాని క్రొత్తదికాదు.

ఇట్టి వ్యవహారములు గొన్నివేళల నతని సౌఖ్య మునకు భంగముగలిగించు చుండును. 'లా' విషయ మున నతనికేమాత్రము భయములేదు. 'లా' రంగ మున మనమూర్తితోఁ బోరాడుట పర్వతమును డీకొ నుటయే. కాని, తుంటరులు కొంద అతనిపై నపోహ ములు కల్పించి, అతనివర్తనము మంచిదికాదని యని నప్పుడును, దుర్భాషలాడి నప్పుడును, అతనికిఁ జాల కష్టముగా నుండును. ఇట్టి సందర్భములు ప్రతిదినము వచ్చుచుండెను. ఇట్టి తుంటరుల చేష్టలనుజూచి కొన్ని సమయములలోఁగొద్ది పాటిమనుష్యులు గూడ మూర్తి యసౌఖ్యమునకుఁగారకు లగు చుండిరి. కాదేని, చిల్లి గవ్వచేయని కూరలమ్ము 'మైసికి' అతనియింటికిఁ బోయి కఠినవచనములచే నొప్పించునంతటి సాహసము పుట్టు

నా? అతఁడేమి క్రొత్తవాఁడా? ఎన్నియో సంవత్సరములనుండితనయొద్ద కూరగాయలఁ గొనుచుండినవాఁడు. పైసలియ్యలే దనియే యనుకొనుఁడు. ఇంతలోనిల్లూడఁ బెఱికికొని యెచ్చటికైన పాఱిపోవునా? నేఁడియ్యక పోయినచో మఱినాలుగు నెలలకిచ్చును. ఇంతలో ముంచుకొని పోవునదేమి? కాని, పైసకి ఓపికయెక్కడిది? రెండేండ్లయి నంతమాత్రమున, పావలా డబ్బులకొఱకుఁ బెద్దమనుష్యుని నవమాన పఱచినది! ఇట్టి సమయమున మూర్తికిఁ గోపమువచ్చి విసికికొని మృత్యువును బిలచినచో నందు దోషమేమియున్నది?

ద్వితీయరంగము

ఆ గ్రామమున 'అంకమ్మ' యను బ్రాహ్మణ వితంతు వొకతెయుండెను. ఆమె భర్త బర్మా పటాలములో హవాల్దారు పనిఁజేసి యుద్ధమునఁ జనిపోయెను. అతని యుద్యోగమును మెచ్చుకొని సర్కారువారు, 'అంకమ్మకు' అయిదువందలరూపాయలిప్పించిరి. తాను, ఆఁడుది. కాలము, మాయలమారిది. కనుక, అంకమ్మ, ఆద్రవ్యమును మన భైరవమూర్తి యొద్దనుంచి నెలనెలకుఁగావలసినంత డబ్బు తీసికొని కాలముగడపుకొను

చుండెను. కొన్ని సంవత్సరముల కాలము మూర్తి పైకము చెల్లించుచువచ్చెను. కాని, ఎంతకాలమైనను, అంకమ్మ, చావదయ్యె. 'సగమైనను నాకు వదలునో వదలదో కదా' యను సంశయ మాతని బాధింప సాగెను. ఒకనాఁడు అతఁడామెతో ఖండితముగా నడిగెను "ఏమి, అంకమ్మా! స్పష్టముగాఁ జెప్పుము, నీవు చస్తావా? నన్ను చావమంటావా?"

ఆనాఁడు, అంకమ్మకన్నులు తెఱచెను, "నా లెక్క యెంతో చెప్పండి" యనెను. లెక్కదెంత యాలస్యము! వసూలుబాకీ సిద్ధముగానే యుండెను. వసూలుపోఁగా మిగతసున్న! ముసలితనమునకు సహజమగు కాఠిన్యముతో, అంకమ్మ, మూర్తిచేయి పట్టుకొని యిట్లనెను. "నా రెండువందల యాభై రూపాయలూ మింగినావు. వాటిలో చిల్లిగవ్వవదలి పెట్టను. ఏమనుకున్నావో?"

మాట మాత్ర మనినది కాని దిక్కులేని యంకమ్మ కోపమునకు భయపడు వాఁడెవఁడు? అదేమి చేయును? వ్రాత, వ్రాత, రాదు. లెక్క, పత్రము, అంతకు ముందే రాదు. పంచాయతీ తప్ప మ తేయాశయును లేదు. గ్రామములోని పెద్ద మనుష్యులుకూడి పంచాయతీచేసిరి. భైరవమూర్తి హృదయము గంగాజలము

వలెఁ బవిత్రమైనది! ఆతని కేమి భయము? అందఱ యెదుట నిలచి యాతఁడిట్లనెను. "అయ్యలారా! తమ రందఱు మర్యాదగలవారు. న్యాయబుద్ధికలవారు. నేను తమ పాదధూళివంటివాఁడను. తమ యందఱ పోషణ వలన బ్రతుకుచున్న వాఁఁడను. తమ యనుగ్రహము తమ యౌదార్యము నాశరీరములోని యొక్కొక యణు వును నిర్మించినది. దిక్కుమాలిన వితంతువు సొమ్మును నేనపహరించితి నని సత్పురుషులగు మీరు తలఁచు చున్నారా?"

పంచాయతీదారులు, ఏక గ్రీవముగాఁ బలికిరి "మీరాప్రకారముచేయు వారు కారు. కారు."

"అంకమ్మ డబ్బు నేను మ్రింగినానని మర్యాద గల మీరు తలఁచిన పక్షమున నేనూతిలోనో పడుట తప్ప నాకు నుపాయాంతరము కానరాదు. నేను ధన వంతుఁడను గానుగదా! ఔదార్యము కల వాఁడనని నేను చెప్పుకొనను గాని నాకలము బలమునను, దమ యనుగ్రహబలమునను, ఒకని యెదుట చేయిఁజాపవల సిన యవసరము లేదు. దిక్కుమాలిన యొకఆఁడుదాని ద్రవ్యమును హరించునంతటి తుచ్ఛకార్యమునకు నేను లోఁబడుదునా?

పంచాయతీదారులు మరల నేకగ్రీవముగాననిరి. "మీరట్టి పని చేయువారు కారు. ముమ్మాటికిఁగారు."

'నోరుకల వానిదియూరు.' మూర్తిని నిర్దోషి యని పంచాయతీదారులు విడుదలచేసిరి. అంకమ్మకుఁగల యీయాశయు నణఁగిపోయెను. మనస్సున కొంత యూఅటఁగలిగించు నాశ యొకటి మాత్రము మిగిలి యుండెను. "ఇక్కడఁ దప్పించుకుంటివి గాని, అక్కడఁ దప్పించుకుంటావా ?"

తృతీయ రంగము

అంకమ్మను, ఆదరించువా రెవరును లేరైరి. దారిద్ర్యమూలములగు కష్టములన్నియు నామెతలపైనఁబడెను. రాత్రిందివములు 'ధనము' అనునది తప్ప వేఱు ధ్యాన మామెకులేదు. జాగ్రతావస్థయందేమి, స్వప్నావస్థయందేమి, సర్వకాలసర్వావస్థలయందును—భైరవమూర్తి స్మరణతప్ప వేఱుపనిలేదు. తన కుటీరద్వారమునఁ గూరుచుండి, ఆమె, మూర్తిని మనసు వచ్చినట్లు దీవించుచుండును. కొన్ని వేళల నాదీవెనలు రసవంతములగు నుపమానములతోను, కావ్యోచితములగు

యమకములతోను మిళితములై యుండి వినువారికి నాశ్చర్యము కలిగించుచుండును!

అంకమ్మకు జనించిన యీ నిరాశ కాలక్రమమున వెఱ్ఱిగా మాఱెను. వెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని దిగంబరయై, చేత నొక గొడ్డలిఁబూని నిశ్శబ్దముగా నుండు స్థలమునకుఁబోయి కూర్చుండును. కుటీరమును వదలి శ్మశానములందును, నదీతీరములందును, పాడుగోడలలోను, దిరుగుచుండును. ఎఱ్ఱని కండ్లతోను, భయంకరమగు ముఖముతోను, ఎండిపోయిన కాలుసేతులతోను, నుండు నామె విగ్రహమును జూచి జనులు భయపడుచుందురు. పూర్వమువలె నామె నిప్పుడు ఎవరును వెక్కిరింపరు. ఇండ్లకడకు రాఁగానే స్త్రీలు తలుపులు బిగించుకొనెదరు. పురుషులు ముఖములఁ దప్పించి వెడలిపోవుచుందురు. పిల్లవాండ్రు 'కాండ్రుకాండ్రుమ'ని పఱుగెత్తిపోవుచుందురు. అట్లు పఱుగెత్తని ధైర్యశాలి మన భైరవమూర్తి కుమారుఁడు భేతాళమూర్తి యొకఁడే. తండ్రియందుఁ గొఱఁగామన్న దుర్గుణములను బూర్తి చేయుటకో యనునటు లీశ్వరుఁడీ బాలుని సృష్టించెను. గ్రామములోని కుఱ్ఱవాండ్ర నందఱిను వీఁడు చావఁగొట్టి చెవులు మూయుచుండువాఁడు. ఊరిలోని కుంటి

గ్రుడ్డివార్ద్రండియును వీని ముఖముఁ జూడఁగనె తిట్టు చుందురు. అత్తవారింటికిఁ బోవుట యనిన క్రొత్త యల్లునకెంత సంతోషమో తిట్లుతినుట యనిన మన భేతాళమూర్తి కెంత సంతోషము. వీఁడు పిచ్చిదాని వెనువెంటఁ దిరుగుచు నది యూరువెడలి పోవునందాఁక చప్పటలు చఱచుచుండును. పిచ్చిది, ఒంటరిగాఁ గూరు చుండి గంటలకొలఁది తనలోఁదానే మాట్లాడుకొను చుండును. ఇట్టిస్వగతములలో, భైరవమూర్తి మాంస మును, నెముకలను, చర్మమును, కన్నులను, ప్రేవులను, ఊడఁబెఱికితినుట, నమలుట, మ్రింగుట మొదలగు విషయములు మహదుత్సాహముతో బయటఁ బకు చుండును. ఈయుత్సాహ మతిరేకదశకు వచ్చినప్పుడు పిచ్చిది, భైరవమూర్తి యింటివైపు ముఖము త్రిప్పి భయంకరధ్వనితో "నీనెత్తురు తాగుతానురా!" యని కేక వేయును.

నిశ్శబ్దముగానుండు నిశాసమయములందు, ఈ కేక విని స్త్రీలదఱిపడి మేల్కొను చుండిరి. ఈకేక కంటె నెక్కువ భయంకరమయినది దాని యట్టహా సము! పిచ్చిది, మూర్తిరక్తమును నిజముగానే తాను త్రాగుచున్నానని భ్రమించి, సంతోషమున బిగ్గరగా నవ్వును. ఈయట్టహాసమునఁ బిచ్చిదాని యానందమును

క్రోధమును, మిళితములై వినువారిగుండెల వ్రయ్యలు సేయుచుండును. వందలకొలఁది కంఠములొకసారికూడి నవ్వుచుండినట్లు దోఁచును!

భైరవమూర్తి కొంకుజంకు లేనివాఁడు. అతనికి దీవానీ (సివిలు) వ్యవహారమనినను భయములేదు; ఫౌజ్దారి (క్రిమినలు) యనినను భయములేదు. కాని పిచ్చిదాని భయంకరములగు కేకలు మాత్ర మతని ధైర్యమును గదలించుచుండెను. ప్రాపంచిక న్యాయస్థానముల భయముండినను లేకపోయినను, పారలౌకిక న్యాయస్థానభయము మాత్రము ప్రతిమానవుని హృదయమునందును సహజముగా నుండును. ఎంతటి దురాత్మకుని హృదయమునందైనను నీభావమొక్కొకవేళఁ బెకలించుకొని బయటకు వచ్చును. భైరవమూర్తి భార్య నాగమ్మ భర్తయెడ మిగుల విశ్వాసముగలదై, స్వీయ వర్తనమువలన సహధర్మచారిణి యనిపించుకొనుటయే కాక, అనుదినమువచ్చుచుండు వ్యవహారములలోను వివాదములలోను భాగము గొనుచుండును. ఆమె వాగ్విజృంభణము స్త్రీజనమునందంతటను సుప్రసిద్ధము. వ్రాత యక్కఱ లేకుండ నోటిమాటతో జరుగవలసిన వ్యవహారముల నన్నింటి నామెయే పరిష్కారము

చేయును. మన పెద్దమూర్తినాలుకపైన సరస్వతిదేవి యున్నదని యనుకొను వారిది పొరపాటు. ఆగౌరవమున కగ్హారాలు నిజముగా నాగమ్మకాని యాతఁడుకాఁడు. ఒక్కమాటలో, భైరవమూర్తికిఁగల లేఖనాసామర్థ్య మామెకు వాక్కునందుండెనని చెప్పవచ్చును. ఈ భార్యాభర్త లిరువురును 'దీనికేమి యుపాయముచేయుదము' అని యొంటరిగా నాలోచించుకొనుచుండిరి.

చతుర్థరంగము

అర్ధరాత్రివేళ యయ్యెను. మన పెద్దమూర్తి నిద్రించుచుండెను. ముసలిది హఠాత్తుగా నతని వాకిట నిలచి బిగ్గరగా "నీనెత్తురుతాగుతానురా" యని యఱచి పక్కున నవ్వెను!

ఆవికటహాస్యమునకు భైరవమూర్తి మేల్కొని, భయముచే గడగడలాడుచు ధైర్యము చిక్కఁబట్టి గది తలుపుఁ దెఱచి నాగమ్మను లేపెను.

నాగమ్మ యదరిపడి లేచి "ఏమిసంగతి?" యని యడిగెను.

భైరవమూర్తి గద్గదస్వరముతోఁ బల్కెను "అది వచ్చివాకిట నిలచినది."

నాగ. "ఏమనుచున్నది."

"నీ శ్రాద్ధము!"

"గుమ్మములోనున్నదా?"

"ఆ! దాని యడుగు నీకు వినరాలేదా?"

మూఁడు ముక్కలు, అవతలఁబెట్టి నోరుమూయించవచ్చునను ధైర్యము కలదగుటచేత, నాగమ్మ కొంత తెప్పరిల్లుకొని, "నేను పోయి నాలుగుచీవాట్లు పెట్టి వెళ్లగొట్టుతాను చూడండి." యనెను. కాని భైరవమూర్తి భార్యను పోనియ్యలేదు.

తరువాత భార్యాభర్త లిరువురును తలుపునొద్ద కుఁబోయి సందులలోనుండి తొంగిచూచిరి. ముసలిది నేలమీఁదఁబడి యుండెను. శ్వాసము వేగముగాఁ గొనుచుండె. భైరవమూర్తి రక్తమాంసములను గోరి కోరి యామె రక్తమాంసము లెండిపోయెను. చేతితో నంటినంతమాత్రమున నేలపైఁ బడునంత దౌర్బల్యమామె నావహించెను. అట్టిస్థితియందు నామెఁజూచిన వారిలో ననేకులు భయకంపితులగు చుండిరి.

రాత్రిగడచెను. తలుపులు బిగిసియే యుండెను. కాని భైరవమూర్తికిఁగాని నాగమ్మకుఁగాని కునుకు పట్టలేదు. అట్లేకూర్చుండి యుండిరి. అంకమ్మ విగహ

ముకంటె నామె ధ్వనియే యెక్కువ భయము కలిగించు చుండెను. అంకమ్మను లోనికి రానియ్యరేమో కాని ధ్వనిరాకుండ నెట్లాపఁగలరు?

తెల్లవారిన తరువాత మనమూర్తి బయటికివచ్చి ముసలిదాని నడిగెను. "ఇక్కడయెందునకుఁ బరు కున్నావు?"

ముస: "నీ నెత్తురు తాగుతాను."

నాగమ్మ గ్రుడ్లెఱ్ఱఁజేసి, "నీదవడలు పగుల గొడ్తాను" అనెను.

ముసలిది నాగమ్మ తిరస్కారమును లెక్కసే యక పకపకనవ్వెను. నాగమ్మ తెల్లపోయి యూర కుండెను! నవ్వునకుఁ బ్రత్యుత్తర మేమికలదు?

బైరవమూర్తి మరల ముసలిదానితో "ఎంత సేపు పడుకుంటావు?" అనెను.

ముస: "నీ నెత్తురుతాగేవఱకు."

భైరవమూర్తి లేఖనా సామర్థ్యముగాని, నాగమ్మ వాక్సామర్థ్యముగాని, ఈసమయముననేమి పనియుఁ జేయలేక పోయెను. ఇద్దఱును నింటిలోనికిఁబోయి "ఈ పాడు పీడయెట్లావదలుతుంది" అని విచారింపసాగిరి.

గ్రామదేవతలు జంతువుల రక్తముం ద్రావి తృప్తిఁ జెందును; కాని యీ ముసలిది మనుష్యరక్తమును గోరుచున్నది, ముల్లుగ్రుచ్చుకొని కొంచెము రక్తము వెడలినప్పుడే మనమూర్తి యెంతో పరితాప పడుచుండునే. అట్టివాఁడు తనరక్తమును నీ రాక్షసి కెట్లప్పగించును? ఈ తనరక్తముఁ ద్రావి ముసలిది మరలఁ జిగురించునా?

ముసలిది మూర్తివాకిట వచ్చిపడియున్న వార్త గ్రామమంతటను వ్యాపించెను. పంతులకుఁ బరాభవమగుట యందఱికిష్టమే కనుక వందలకొలఁది జనులు గుంపులుగూడి యాతనివాకిట వచ్చినిలచిరి. అతని గుమ్మమున నిట్టి తిరునాళ్ల సాగుట క్రొత్తవింతకాదు. అయినను, మునుపటిగుంపులలోను, నిప్పటి గుంపులోను, భేదములేక పోలేదు. మునుపు జనులల్లరిచేయుచుండువారు. ఇప్పుడో, వారు నిశ్శబ్దముగనుండిరి. వాకిట నీజనసమూహ ముండుట భేతాళమూర్తి కసహ్యముగఁ దోఁచెను. ముసలిదానిమీఁద వానికిఁ బట్టరానికోపము వచ్చుచుండెను. "దప్పికవుచున్నదేమో బావియొద్దకు బోదమురా యని యక్కడకుఁ దీసికొనిపోయి దభాలున ముసలిదానిని నూతిలోఁ బడఁద్రోసితినా. ఎంత చవుం

ఢగును! ఎంత తమాషాగా నుండును! వీలులేకపో యెగదా" యని వాఁడు తనలోఁదా ననుకొనుచుండెను. కాని, ముసలిదాని కచ్చటినుండి కదలుటకే శక్తి లేదాయెను. కనుక నాతుంటరి మఱియొక్క పన్నాగముఁ బన్నెను. భైరవమూర్తిగారి యింటిలో శల్యావశిష్టముగు నావొకటి యుండెను. దానికిఁ బ్రతిదినము గానుఁగపిండి, పొట్టు, మొదలైనవి యేమేమో పెట్టుచుండిరఁట కాని, అవెక్కడకుఁ బోవుచున్నవో, ఆవు నానాఁటికిఁ గంకాళ మగుచువచ్చెను. భేతాళమూర్తి యాయావుపేడ నొకకడవెడు నీళ్లలోఁగలిపి యాకలాపి తెచ్చి ముసలిదాని ముఖముమీఁదఁ గ్రుమ్మరించి కొన్ని బొట్లు గుమిగూడి యున్న జనుల మీఁదఁగూడ వెదఁజల్లి వారిని సత్కరించెను. పాపము! ముసలిది తడిసి ముద్దయయ్యెను. చుట్టును మూగియుండిన జనులబట్టలు చెడిపోయెను. "ఇది, ఇంకోటి, ఇంకోటి, కాదు. భైరవమూర్తిగారి గుమ్మము రా బాబూ! నిలిచియుంటిమా ఇంక నెక్కువ శాస్తి జరుగుతుందిరా!" అని వారందఱు యథాయథలై పఱువిడిరి. అంతట భేతాళమూర్తి చప్పటలు చఱచుచు లోనికిఁ బోయి కడుపుబ్బ నవ్వసాగెను. అక్రమపు గుంపును నంతయుక్తితోను, అంత

సుకరముగను, దొలఁగించినందునకుఁ దండ్రి కుమారుని వీపుచఱచి 'సెబాస్, సెబాస్' అని సంతసించెను. ఎవరు పోయినను ముసలిది మాత్ర మెప్పటివలె వాకిటనే యుండెను!

మధ్యాహ్నమైనను ముసలిది యేమియును దిన లేదు. సాయంత్రమయ్యెను. ఎంత బ్రతిమాలుకొనినను నామె యన్నము ముట్టలేదు. కరణముగా రామె నెంతో పొగడి యన్నము తినుపింపఁ జూచెను. భైరవమూర్తి కూడ దోసిలియొగ్గి ప్రార్థించెను. కాని ముసలిది యొప్పుకొనలేదు. 'కడుపులో సురసురలాడి నప్పుడదియే తినును' అనుకొని యాతఁడింటిలోనికిఁ బోయెను. ఆరాత్రికూడ ముసలి దన్నము, నీరు, ముట్టక గడిపెను. భైరవమూర్తి, నాగమ్మ, యారాత్రికూడ నిద్రయెట్టిదో యెఱుఁగరు. ఈ రెండవ రాత్రి ముసలిదాని యఱపు,నవ్వు, తక్కువగానుండెను. 'పీడవదలినదిలే' యని యింటిలోని వారనుకొనిరి. ఉదయమున వచ్చి చూచువఱకు ముసలిది కదలిక లేక పడియుండెను. ముఖమునిండ నీఁగలు మూఁగి యుండె. ప్రాణము పోయినది! పాపము ప్రాణములు పోగొట్టుకొనుటకే యామె యచ్చటికి వచ్చియుండెను. తన ద్రవ్యమును హరించిన వానికే తన ప్రాణములను

గూడ నప్పగింప నిశ్చయించుకొని యుండెను. తుదకుఁ దన కళేబరమును గూడ నితనికే యర్పించెను. ధనమెంత ప్రియమైనదో చూడుఁడు! ముఖ్యముగా ముసలితనమున నది ప్రాణముకంటెను ప్రియతరమైన దగును!!

ఆదినమున గ్రామమందెంత గడబిడ జరిగెనో భైరవమూర్తిని జనులెంత దూఱిరో వివరింపవలసిన పనిలేదు. అతఁ డనుభవించిన యవమానము వర్ణనాతీతము. గ్రామములోని మాలవాఁడు గూడ వారింటి నీరు ద్రాగుటకుఁగాని వారిని ముట్టుకొనుటకుఁగాని, ఇష్టపడలేదు. మంగలవాండ్రు వారికి క్షవరము చేయఁగూడదనియు, నీళ్లబ్రాహ్మణుఁడు నీళ్లుపోయఁగూడదనియు, నిశ్చయించుకొనిరి. ఇట్టి కార్యము జరుగవలయునని తలఁచియే ముసలిది మూర్తివాకిటఁ జచ్చెను. 'బ్రతికియుండి చేయలేని పనిని చచ్చి నెఱవేర్చెదఁ గాక' యని యామె యనుకొని యుండెను!

పంచమ రంగము

భైరవమూర్తి 'లా' తెలిసినవాఁడు కాని సామాన్యుఁడుకాఁడు. 'లా'ప్రకార మతఁడు చేసిన నేరమే

లేదు. ముసలిది శిక్షాస్మృతిలోని ఫలాని సెక్షను ప్రకారము వచ్చినదని చెప్పుటకు వీలులేదు. లారిపోర్టులలో నిట్టి నిదర్శనము లేదు. కనుక భైరవమూర్తికిఁ బ్రాయశ్చిత్తమే యవసరము లేదు. "బ్రాహ్మణుఁడు నీళ్ళు పోయక పోయిన మనమే తెచ్చుకొన వచ్చును. మన యింటిపనిని మనమే చేసికొనుటకు సిగ్గేల? మంగలివాఁడు క్షవరము చేయక పోయిన మానె; అసలు క్షవరము చేయించుకొనవలసిన యవసరమే లేదు. గడ్డము పెరిగినచో నందముగా నుండును. పురుషుఁడగువానికది యలంకారము. వెండ్రుకలు పెరిగి యంతగా బాధించినట్లయిన నొక యణాయావలఁ బాఱవేసినఁ గత్తి యొకటి దొరకును. చాకలివాఁడు బట్టలుతకక పోయిన మఱియు మంచిది. దమ్మిడీపెట్టిన సబ్బుబిళ్ల వచ్చును. ఎన్ని బట్టలనైనను దానితో కొంగరెక్కలవలెఁ దెల్లగా నుదికి కొనవచ్చును. అసలు చాకలివాని యుతుకేపాటిది? వాఁడు బట్టలను బండమీఁదఁ జఱచి చఱచి పాడుచేయును. తాను తొడుగుకొనును; మందికిచ్చును. అందువలననే కదా నా కుడతాలు రెండు మూఁడు సంవత్సరములకన్న నెక్కువకాల మాగవు. మాతాతగారి కాలములో రెండు కుడతా లయిదు సంవ

త్సరము లుండెడివి!" అనుకొనుచు భైరవమూర్తి యును, భార్యయును, మనస్సమాధానము చేసికొనిరి.

సాయంత్రమైన కొలఁది వారి తార్కికశక్తి తగ్గ సాగెను. కారణము లేని భయమొకటి హృదయము నావరింపఁజొచ్చెను. రాత్రి కాఁగానే యాభీతి మఱి మఱి హెచ్చెను. వంటియింటిలోనికి నాగమ్మ యొంటరి గాఁ బోలేక పోయెను. పొరపాటు వశమున వారా నాఁడు బయటి ద్వారమును మూయమఱచిరి. ఆతలపు మూసివచ్చు ధైర్య మొకరికిని లేకపోయెను. తుదకు నాగమ్మ చేత దీపముఁబూని భైరవమూర్తి గొడ్డలిని, భేతాళమూర్తి కొడవలిని, బట్టుకొని వెంటరాఁగా తలుపుబిగించి వచ్చుటకై వెడలెను. వారు నడుమ నడుమ దగ్గుచు వెనుకకుఁ జూచుచుఁ బోయిరి. అంత భైరవమూర్తి మహాధైర్యముతో ద్వారము బయటకుఁ బోవ యత్నించి వడవడ వడఁకుచు, బలవంతముగాఁ దెచ్చికొనిన గట్టి ధ్వనితో నాగమ్మనుజూచి యనెను. "ఎందుకీవెఱ్ఱిభయము; ముసలి దక్కడఁగూర్చున్నదా?"

నాగమ్మ భర్తను లోపలికి లాగి, "ఏమిటి, ఈపిల్ల చేష్టలు!"

ఇట్టి ఘనకార్యమును సాధించి వారు మువ్వురు వంటయింటిలోఁ బ్రవేశించిరి. వంటయారంభమయ్యెను.

అయినను, ముసలిదాని యాకారము వారి దృష్టియెదుట చిత్రితమైయుండెను. తమతమ నీడలను జూచి యది ముసలిదని వారు భ్రమింపసాగిరి. చీఁకటిగానుండిన మూలలలో ముసలిది కూర్చుండి యున్నట్లు వారికిఁ దోఁపసాగెను. అదే అస్థిపంజరము; అవే జడలు కట్టిన వెండ్రుకలు; అదే వికృతాకారము; ఆవే భయంకరములగు కండ్లు! వేయేల? ముసలిదే యాపాదమస్తకము వారికిఁ గానవచ్చుచుండెను. వంటయింటిలో ధాన్యపుకుండ లుండెను. ధాన్యమును జూచు భాగ్యము వాని కెన్నఁడైన లభించినదో లేదో చెప్పఁజాలము. కుండల సమీపమున రెండు కట్టెపుల్లలుండెను. ఎలుకలు కుండలచాటున నటునిటుఁ బఱుగెత్తుటవలనఁ గొంత ధ్వని యగుటయే కాక రెండు కట్టెపుల్లల స్థలము కూడ మాఱెను. ఇంకేమి కావలెను? కట్టెపుల్లలు ముసలిదాని కాళ్లవలె వారికిఁ గన్పట్టె. నాగమ్మ కెవ్వున కేక వేసెను. భైరవమూర్తి భయభ్రాంతుఁడై తలుపు వైపు దుమికెను. భేతాళమూర్తి తండ్రికాళ్లను బిగ్గఁబట్టుకొని నిశ్చేష్టుఁడయ్యెను. అంతలో నదృష్టవశ

మున ఘొలుకలు బయటికివచ్చి వారి భయమును బోఁగొట్టెను. అప్పుడు భైరవమూర్తి యసహాయశూరుఁడై కుండలవైపు పోఁబోవుచుండ “తెలిసిందిలేండి మీమగతనము” అని నాగమ్మ యెత్తిపొడిచెను.

నాగమ్మ పోటుమాటకు మూర్తి కోపగించుకొని “భయపడితినని యనుకొన్నావు కాఁబోలును. ఏమిభయము ? ముసలిదప్పుడే చచ్చెను. ఇంకను గూర్చున్నదా? ఏమి ? ఇందాక నేను బయటి తలుపు తెఱచికొని వీధిలోనికిఁబోవ సిద్ధపడలేదా? నీవు వద్దనఁ బట్టిగాని లేకపోయిన నవతలికిఁ బోయియే యుందును!”

మూర్తిచేసిన యీయుక్తివాదము నాగమ్మను నిరుత్తరురాలుఁగాఁజేసెను. అంతకుముందు భైరవమూర్తి ధైర్యముతో ద్వారము వెలుపలికిఁబోవుట—లేక, పోవ యత్నించుట—సామాన్యకార్యమా ? అంతటిసాహసమును బ్రదర్శించిన తరువాతఁగూడ పంతులును బిఱికివాఁడనినచో, నది నాగమ్మ మూర్ఖత్వముకాక మఱేమగును ?

భోజనానంతరము వారు మువ్వురు పడకగదిలోనికిఁ బోయిరి. కాని, అచ్చట సైతము ముసలిది వారిని వదలలేదు. చాలసేపు వారు మాటలాడుచు వినోద

ముగఁ గడపిరి. నాగమ్మ కొన్ని కథలు చెప్పెను. భైరవమూర్తి కొన్ని ఫౌజ్దారీ కేసులను వర్ణించి వానిలో జరిగిన తీర్పులు వారికిఁ జెప్పెను. ఎన్ని యత్నములు చేసిననేమి? ముసలిదాని విగ్రహము వారి కన్నుల యెదుటనే నిలచియుండెను. తలుపుచప్పుడు కాఁగానే వారులికిపడుచుండిరి. చెట్లయాకులలో మర్మరధ్వని కాఁగానే వారికి రోమాంచమగుచుండెను. అంతేకాదు. ఆకాశమునుండియో లేక పాతాళము నుండియో—ఎక్కడినుండియో తెలియదుగాని—మందమగు నొక ధ్వని 'నేను నీనెత్తురు తాగుతానురా' అనునది వారి చెవులఁ బడుచునే యుండెను.

షష్ఠము రంగము

అర్ధరాత్రివేళ నాగమ్మ నిద్రలో నదరిపడి లేచెను. పాపము! నాగమ్మ గర్భవతి. నిప్పుకణములవలె నెఱ్ఱఁగాఁ బ్రకాశించుచున్న కండ్లును, పదునైన మొనల పండ్లును గల ముసలిది, ఆమె రొమ్ముమీఁద నెక్కికూర్చుండెను. నాగమ్మ కేకవేసి లేచి మైమఱచి వెఱ్ఱిదానివలెఁ బందిటి లోని కుజికి నేలపైనఁబడెను. శరీరమంతయుఁ జెమ

టచేఁ దడిసెను. భార్యకేకవిని భైరవమూర్తి మేల్కొనెను. కాని భయముచేతఁ గన్నులు తెఱిపిడిపడవయ్యె. కాళ్ళు తడఁబడసాగెను. గ్రుడ్డివానివలెఁ దలుపుఁదడవి కొనుచుండెను. ఎంతోసేపైన తరువాతఁగాని యతనికిఁ దలుపుదొరకలేదు. పందిటిలోనికి వచ్చిచూచుఁగదా నాగమ్మ నేలమీఁదఁబడి కాలుసేతులు కొట్టుకొనుచుండెను. ఆమెను లేవఁదీసి లోనికిఁదెచ్చెను. కాని యామె ఆరాత్రియంతయు కన్నులు తెఱవలేదు. తెల్లవారినదిమొదలు తబ్బిబ్బు మాట లాడసాగెను. మఱి కొంతసేపటికి తీక్ష్ణమగు జ్వరమువచ్చి శరీర మంతయుఁ బెనమువలెఁ గ్రాగుచుండెను. సాయంత్రమువఱకు సన్నిపాతము పొడసూపి నిశ్శబ్దముగానున్న నిశాసమయమున నామె యీలోకమును వదలెను. ముసలిదాని భయమామె ప్రాణములఁదీసి యే వైచెను. ముసలిదామె జీవితకాలమం దెప్పుడును నాగమ్మయఱుపులకు భయపడుచుండెడిది. పిచ్చిదైనతరువాతఁగూడ నామె నాగమ్మ నెన్నఁడును డీకొనలేదు. కాని, తనప్రాణములను వదలి నాగమ్మ ప్రాణములను దీసికొనెను.

తెల్లవారి ప్రొద్దెక్కెను. శవవాహనమునకు గ్రామములోని వాఁడొకఁడైనను రాలేదు. భైరవ

మూర్తి, ఇల్లిల్లుతిరిగి వేసరెను. 'మేమురాము; మేము వానియింటి శవమును బట్టము' అనుమాటలే విన వచ్చెను. భైరవమూర్తికలము యొక్క సామర్థ్యము గాని, అతని వ్యవహారదక్షతగాని, ఈసమయమున నక్క ఱకురాలేదు. తిరిగితిరిగి యింటికి వచ్చెను గాని లోన నడుగుపెట్ట మనసొప్ప లేదు. బయటనుండుటయుఁగష్టము. లోపల భార్యశవము; బయట ముసలిదాని భయము. ఎట్లెట్లో ధైర్యముచేసి హనుమంతుని దండకము చదివి కొనుచు లోనికిఁబోయెను. అప్పు డతనిభావము లెట్లుండెనో వర్ణించుటకష్టము. ఇంటిలో శవము పడి యున్నది. చూడదిక్కు, మ్రొక్కదైవములేదు. ముందు వివాహముకాదేమో యను విచారముమాత్రము భైరవ మూర్తికిలేదు. ఎన్నేండ్లవాఁడు? ఆఫాల్గుణమాసమునకే కదా! ఏఁబదిసంవత్సరములు వెళ్ళనున్నది! మహా రాజువలె నాతనికెవరైన పిల్లనిత్తురు. కాని నాగమ్మవంటి వాక్చాతుర్యముగల భార్యలభించునా? అప్పుల వాం డ్రను దలయెత్తకుండఁ జీవాట్లుపెట్టువారిక నెవ్వరు? వారితో వాదించి నిరుత్తరులను జేయువారెవ్వరు? ఆయ వ్యయముల నంతబాగుగా లెక్కచెప్పువారెవ్వరు? ఇఁక నెవ్వరి యరపు లిరుగుపొరుగువారి హృదయ